

GESINSVEERKRAFTIGHEID BY ARM ENKELOUERGESINNE

ALICIA JO-ANNE FILLIS

**Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad van
Magister in die Natuurwetenskappe aan die Universiteit van Stellenbosch**

Studieleier: AP Greeff PhD

Desember 2005

VERKLARING

Ek, die ondergetekende verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

.....

Handtekening

.....

Datum

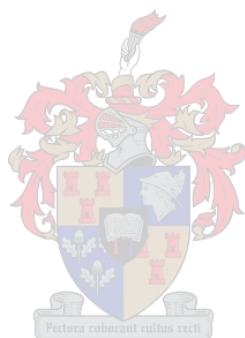
OPSOMMING

Gesinsveerkragtigheid (“*resilience*”) fokus op salutogenetiese eienskappe van gesinne en verwys na die vermoë van gesinne om ten spyte van traumatiese gebeurtenisse of teenspoed, terug te keer na normale gesinsfunksionering. Die hoofdoelstelling van hierdie ondersoek was om faktore wat verband hou met veerkragtigheid in arm enkelouergesinne, te identifiseer. ‘n Dwaarsnit navorsingsontwerp is gebruik om veerkragtigheidsfaktore te identifiseer en te beskryf. Die 51 gesinne wat aan die ondersoek deelgeneem het, is geïdentifiseer op grond van die aard van die krisis (sterfte van eggenoot, egskeiding, buite-egtelike verhouding of vervreemding) en ontwikkelingstadium van die gesinne. Selfrapporteringsvraelyste is onafhanklik deur die ouer en kind, as verteenwoordigers van die gesin, voltooi. Die vraelyste het bestaan uit ‘n biografiese vraelys (wat ‘n oop-end vraag ingesluit het), Social Support Index, Relative and Friend Support Index, Family Sense of Coherence Scale, Family Crisis Oriented Personal Evaluation Scales, Family Hardiness Index en die Family Attachment and Changeability Index 8. Die resultate dui op ‘n beduidende positiewe verband tussen gesinne se aangepastheid (koherensie-sin) en intragesinsondersteuning, ondersteuning vanaf familie en vriende, gesinsgehardheid, ‘n positiewe benadering tot probleme, en geloof. Die bevindinge lewer ‘n waardevolle bydrae vir intervensies en voorkomingsbenaderings om gesinne te versterk en veerkragtigheid te bevorder.

SUMMARY

Family resilience focuses on the salutogenic properties of families and refers to the ability of families to return to normal family functioning after experiencing adversity. The primary aim of this study was to identify factors that contribute to resilience in poor single parent families. A cross-sectional study was used to identify and describe resilience factors, which enable families to maintain healthy family functioning. The 51 families that participated in this study were identified by the nature of their crisis (divorce, death of partner, illegitimate child, or separation) and the developmental phase of the family. Self-report questionnaires were independently completed by parent and child as representatives of the family. These questionnaires consisted of a biographical questionnaire (which included an open-ended question), the Social Support Index, the Relative and Friend Support Index, Family Sense of Coherence Scales, Family Crisis Oriented Personal Evaluation Scales, the Family Hardiness Index and the Family Attachment and Changeability Index 8. The results indicated a significant relationship between the families' adjustment (sense of coherence) and intrafamilial support, support from family and friends, family hardiness, a positive approach to problems, and religion. The findings could contribute significantly to interventions and preventive approaches to foster resilience in families.

Geldelike bystand van die NASIONALE NAVORSING STIGTING vir hierdie navorsing word hiermee erken. Menings in hierdie werk uitgespreek of gevolgtrekkings waartoe geraak is, is dié van die outeur en moet nie beskou word as noodwendig dié van die NASIONALE NAVORSING STIGTING nie.

BEDANKINGS

Hiermee word dank en erkenning gegee aan:

Ons Hemelse Vader vir die voorreg, leiding, krag, uithouvermoë en eindelose genade.

My liewe man, Lester, vir sy liefde, geduld en ondersteuning.

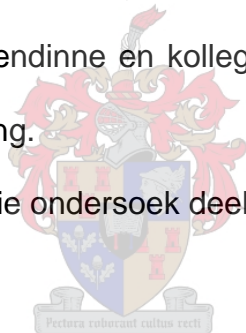
My ouers en skoonouers vir hul liefde en volgehoue aanmoediging. 'n Besondere woord van dank aan my ma wat ons gedurende die studie ontval het.

Dr Awie Greeff vir sy leiding, insette, eindelose geduld en aanmoediging.

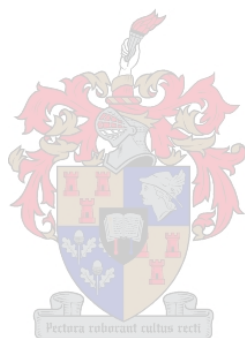
Dr Martin Kidd vir die statistiese verwerking van die data.

Al my familielede, vriende en vriendinne en kollegas by die Kaapse Vroueforum vir hul belangstelling en ondersteuning.

Al die ouers en kinders wat aan die ondersoek deelgeneem het.

“If God sends us on stony paths, He provides strong shoes.”

Opgedra aan my ma, Frances Solomons.

27.09.1945 – 22.09.2003

INHOUDSOPGAWE

LYS VAN TABELLE	x
LYS VAN FIGURE	xi

HOOFSTUK 1

INLEIDING, MOTIVERING VIR EN DOELSTELLING VAN DIE ONDERSOEK

1.1 Inleiding	1
1.2 Motivering	2
1.3 Doel van die ondersoek	3
1.4 Indeling van die studie	4

HOOFSTUK 2

TEORETIESE GRONDSLAE

2.1 Vanaf siekte na sterkte na veerkrachtigheid	5
2.2 Die ontwikkeling van veerkrachtigheid	8
2.3 Definisies van veerkrachtigheid	9
2.4 Modelle van veerkrachtigheid	13
2.4.1 Hill se ABCX-model	14
2.4.2 Die Dubbele ABCX-model	15
2.4.3 Die <i>Family Adjustment and Adaptation Response</i> Model (FAAR)	17
2.4.4 Die <i>Typology Model of Family Adjustment and Adaptation</i>	18
2.4.5 Die <i>Resiliency Model of Family Adjustment and Adaptation</i>	19
2.5 Ander modelle wat verband hou met veerkrachtigheid	21
2.5.1 <i>Cognitive appraisal</i> model	21

2.5.2 Die <i>Circumplex</i> -model	22
2.6 Samevatting	23

HOOFSTUK 3

LITERATUUROORSIG

3.1 Inleiding	24
3.2 Faktore wat verband hou met gesinsveerkragtigheid	25
3.2.1 Sosiale ondersteuning	26
3.2.2 Kognitiewe faktore	30
3.2.3 Gesinsgehardheid	33
3.2.4 Sosio-ekonomiese status	34
3.2.5 Geloof	37
3.2.6 Kommunikasie	39
3.2.7 Humor in die gesin	40
3.2.8 Aard van ouers se verhouding en konflik	40
3.2.9 Optimisme in die gesin	43
3.2.10 Ouerskapspraktyke	43
3.2.11 Hanteringsmeganismes	45
3.2.12 Kultuur	45
3.3 Samevatting	46

HOOFSTUK 4

METODE VAN ONDERSOEK

4.1 Inleiding	47
4.2 Deelnemers	48
4.3 Meetinstrumente	51
4.3.1 Biografies vraelys	51

4.3.2 Die <i>Family Hardiness Index</i> (FHI)	52
4.3.3 Die <i>Social Support Index</i> (SSI)	53
4.3.4 Die <i>Family Crisis Oriented Personal Evaluation Scales</i> (F-COPES)	53
4.3.5 Die <i>Relative and Friend Support Index</i> (RFS)	54
4.3.6 Die <i>Family Sense of Coherence Scale</i> (FSOC) (Afhanklike Veranderlike)	55
4.3.7 Die <i>Family Attachment and Changeability Index 8</i> (FACI8) (Afhanklike Veranderlike)	56
4.4 Prosedure	57
4.5 Data-ontledingstegnieke gebruik	58
4.6 Samevatting	59

HOOFSTUK 5

RESULTATE

5.1 Inleiding	60
5.2 Resultate verkry vanaf semi-gestruktureerde onderhoude	60
5.3 Resultate verkry vanaf meetinstrumente	62

HOOFSTUK 6

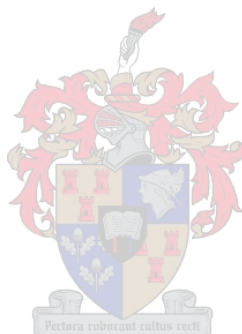
BESPREKING

6.1 Bespreking van resultate	70
6.2 Samevatting	76

VERWYSINGS	78
------------	----

LYS VAN TABELLE

Tabel 4.1:	Biografiese Gegewens van die Ouers in die ondersoekgroep (N=51)	50
Tabel 5.1:	Ondersteuningsbronne soos gerapporteer deur die Ouers (N=51)	61
Tabel 5.2:	Pearson Produk-moment Korrelasies tussen die twee afhanklike Veranderlikes (Family Sense of Coherence en FACI8) en Potensiële Veerkragtigheidsveranderlikes	63
Tabel 5.3:	Resultate van Post Hoc-analises op Gemiddeldes van die drie Enkelouer Tipe Gesinne	67

LYS VAN FIGURE

Figuur 2.1:	ABCX-model van gesinstres (aangepas uit McKenry & Price, 1994)	15
Figuur 2.2:	Dubbele ABCX-model (aangepas uit Plunkett et al, 1997)	16
Figuur 5.1:	Resultate van variansie ontleding met gesinsfunksionering as afhanklike veranderlike. Figuur dui gemiddeldes per groep aan.	65
Figuur 5.2:	Resultate van variansie ontleding met gesinsfunksionering as afhanklike veranderlike, sonder gevalle 36, 40, en 48. Figuur dui gemiddeldes per groep aan.	66
Figuur 5.3:	Resultate van variansie ontleding met gesinskoherensie as afhanklike veranderlike	68
Figuur 5.4:	Verspreidingsdiagram wat die korrelasie aandui tussen gesinskoherensie (FSOC) en gesinsfunksionering (FACI8)	69

HOOFSTUK 1

INLEIDING, MOTIVERING VIR EN DOELSTELLING VAN DIE ONDERSOEK

1.1 INLEIDING

Die enkelouerleefstyl word al hoe meer 'n algemene verskynsel in die samelewing (Allie, 1987; Katz, 1998; Kot & Schoemaker, 1999; Ziehl, 1994). Enkelouergesinne kan ontstaan as gevolg van egskeiding, sterfte, vervreemding of buite-egtelike geboorte en dikwels word hierdie gesinne gekonfronteer met 'n fundamentele verandering in die struktuur en omstandighede van die gesin (Whiteside, 1998).

Boonop word enkelouers wat kinders in landelike en ekonomies-gedepriveerde omgewings moet grootmaak, gekonfronteer met uitdagings wat uniek verskillend is as die uitdagings gestel aan ekonomies meer stabiele enkelouers wat in stedelike gebiede woon (Murry & Brody, 1999). Neem byvoorbeeld die take om bevoegdheid by kinders te bevorder wat in armoedige omstandighede leef. Sulke take kan moeilik raak vir enkelouers as gevolg van 'n gebrek aan ondersteuning en besorgdheid wat geredelik beskikbaar is in 'n stedelike opset. Rojewski (aangehaal in Murry & Brody, 1999) doen ook verslag dat kinders en adolessente uit landelike omgewings oor minder opvoedkundige geleenthede en buitemuurse aktiwiteite beskik en dieselfde geld ook vir werksgeleenthede vir die enkelouer. Verder is die meeste werk aan hulle beskikbaar arbeidsintensief en word laer salarisse betaal. Die ooreising van sulke veeleisende werk maak die instandhouding van gesinsverhoudinge, wat die bevoegdheid van kinders promoveer, selfs 'n groter uitdaging (Murry & Brody, 1999).

Hoe hierdie veranderinge en uitdagings hanteer word, vorm die kernaspek van die graad van veerkragtigheid wat 'n gesin openbaar. Verder word die enkelouergesin sosiaal gestigmatiseer as 'n gebroke of onvolledige gesin (Barber & Eccles, 1992) met 'n patologiese konnotasie dikwels daaraan gekoppel. Deur die

faktore te ondersoek wat veerkragtigheid bevorder, word daar eerder op gesinne se sterk- as hul swakpunte gefokus.

Die term, gesinsveerkragtigheid, verwys in 'n neutedop na die verskynsel dat waar bogenoemde stresfaktore, probleme en swaarkry voorkom, word geen blywende skade oorgehou nie en die gesin daarin slaag om normale gesinsfunksionering na die stresvolle of traumatiese ervarings te bly handhaaf (Murry & Brody, 1999).

1.2 MOTIVERING

Die gesin word beskou as een van die sosiale instellings met die grootste invloed op die samelewing. Deur die gesin se funksionering te verbeter, kan 'n beter funksionele samelewing volg (Cole, Clark, & Gable, 2001). Die toenemende verskynsel van enkelouerskap, hetsy as gevolg van egskeiding, sterfte of verlatings, dra verder by tot die belangrikheid om ondersoek in te stel na die aanpassing van hierdie gesinne. Deur te bepaal watter prosesse en faktore ooreenstem en herhaaldelik voorkom by gesinne wat gouer herstel of traumatiese ervarings en krisisse beter hanteer as ander gesinne, kan meer effektiewe behandelingstrategieë ontwikkel word (Hawley, 2000). Verder kan die identifikasie van hierdie gesinsfaktore wat aanpassing na 'n traumatiese ervaring soos egskeiding of sterfte bevorder, ook terapeute en intervensieprogramme help om te fokus op inherente gesinsterktes en bevoegdhede, in plaas van om te fokus op tekortkominge en probleme. Deurdat die terapeut die sleutelprosesse verstaan wat 'n gesin in staat stel om 'n krisis te hanteer, kan ongebruikte hulpbronne gemobiliseer word (Kot & Schoemaker, 1999).

Ook Barnard (1994) is van mening dat daar te veel gefokus word op gebreke en patologie in teenstelling met die sterktes en elemente wat 'n bydrae lewer tot veerkragtigheid en dat navorsing oor veerkragtigheid waardevolle potensiaal kan

bied vir intervensies en voorkomingsbenaderinge om gesinne te versterk. Kwaliteite wat teenwoordig is in veerkragtige gesinne kan dan aangespreek word in voorkomende intervensies. Sodoende kan die behoefte aan duur krisisvlakdienste verminder word, en kan moontlike gesindisintegrasië help voorkom word. Die wêreldwye afname in die beskikbaarheid van fondse vir gesondheidsorg ondersteun die behoefte aan navorsing van hierdie aard (Todd & Worell, 2000).

Met inagneming van die reeds vermelde stigma gekoppel aan enkelouerskap (Barber & Eccles, 1992), kan navorsing oor die veerkragtigheid van hierdie gesinne die sosiale stigma gekoppel daaraan verminder. Verder kan sosiale beleide soos voogdyskap of finansiële hulp selfs verander word na aanleiding van navorsing oor veerkragtige enkelouergesinne, indien dit kan aantoon watter ondersteuning nuttig is vir hierdie gesinne om aan te pas (Smith, 1999).

Ná literatuursoektogte oor gesinsveerkragtigheid was dit duidelik dat daar 'n behoefte aan navorsing van hierdie aard is. Min gepubliseerde Suid-Afrikaanse navorsing is beskikbaar oor gesinsveerkragtigheid, wat die behoefte en belangrikheid van die huidige studie ondersteun (Strümpfer, 1995; Wissing & Van Eeden, 1997). Volgens Greeff (2000) dui 'n oorsig oor bestaande literatuur daarop dat studies oor intakte gesinne, veral in Suid-Afrika, nodig is.

1.3 DOEL VAN DIE ONDERSOEK

Alhoewel die meeste studies aangaande veerkragtigheid op individuele veerkragtigheid fokus (Leslie & Grady, 1985; Miller, Smerglia, Gaudet & Kitson, 1998; Raveis, Siegel & Karus, 1999), begin navorsing oor gesinsveerkragtigheid toenemend aandag geniet. Navorsing oor gesinsveerkragtigheid binne die Suid-Afrikaanse konteks is egter redelik beperk. Die doelstelling van die huidige navorsing is dus om ondersoek in te stel hoe veerkragtigheid hom manifesteer by gesinne in

Suid-Afrika met spesifieke verwysing na arm enkelouergesinne. Met hierdie ondersoek is daar gepoog om daardie sleutelfaktore of -prosesse te identifiseer wat bydra tot veerkragtigheid by arm enkelouergesinne, wat hulle in staat stel om, ten spyte van die remmende faktore geassosieer met enkelouerskap, 'n gesonde gesinsfunksionering te handhaaf.

1.4 INDELING VAN DIE STUDIE

In **Hoofstuk 2** word die teoretiese grondslae waarop die studie gebaseer is, sowel as begrippe wat verband hou met die eienskappe en veranderlikes van veerkragtigheid, uiteengesit.

In **Hoofstuk 3** word 'n oorsig verskaf van literatuur wat verband hou met verskillende fasette van die huidige studie.

In **Hoofstuk 4** word die navorsingsmetodes en prosedures wat gevolg is, beskryf. Die samestelling van en inligting rakende die meetinstrumente word verskaf, sowel as die statistiese tegnieke wat aangewend is.

In **Hoofstuk 5** word die navorsingsresultate op grond van die statistiese verwerking wat in die studie gebruik is, weergegee.

Hoofstuk 6 behels die bespreking van die navorsingsresultate, aan die hand waarvan sowel gevolgtrekkings as aanbevelings met die oog op toekomstige navorsing gemaak word.

HOOFSTUK 2

TEORETIESE GRONDSLAE

2.1 VANAF SIEKTE NA STERKTE NA VEERKRAGTIGHEID

Navorsing oor gesinne toon in onlangse jare 'n wegbeweeg vanaf siekte-gebaseerde modelle na sterkte-gebaseerde modelle (Antonovsky, 1979; Barnard, 1994; Hawley & DeHaan, 1996; Strümpfer, 1990). Die patogene beskouing van die mens, kenmerkend aan sielkunde, beklemtoon die abnormaliteit van sielkundige verskynsels. Hierdie patogene oriëntasie is oor die algemeen daarop gerig om vas te stel hoekom sekere mense afwykings ontwikkel, en die antwoorde wat so verkry is, word dan gebruik om die afwyking of probleem te verklaar en te behandel (Strümpfer, 1990). Volgens Barnard (1994) lei die tradisionele fokus op patogenese tot die uitsluiting en minimalisering van sterktes en ondersteuningsbronne en ondermyn dit die ontwikkeling of verwesenliking van menslike potensiaal. Hy is van mening dat sielkundige opleiding ten koste van sterktes op tekortkominge fokus.

In kontras met die patogene paradigma staan die salutogenese paradigma. Antonovsky (1979, 1987) het voorgestel dat gesondheid (*health*) eerder as siekte (*disease*) bestudeer moet word, en die term salutogenese voorgestel. Salutogenese is afkomstig van die Latynse term *salus*, wat gesondheid beteken. Hierdie gesondheidsgeoriënteerde paradigma fokus op sterktes en positiewe karaktertrekke wat bydra tot die groei en ontwikkeling van die stelsel, hetsy individueel, gesin, groep of gemeenskap. Die positiewe oriëntasie daarvan vereis van die navorser om antwoorde te vind op vrae soos: hoekom hou 'n gesin dikwels aan om goed te funksioneer na 'n stresvolle gebeurtenis? Wat het bygedra tot die oorkoming van die krisis? Watter karaktertrekke is teenwoordig in gesinne wat trauma suksesvol oorkom

en ander gesinslede in staat stel om bevredigende lewens te lei? Wat is die oorsprong van sielkundige welsyn en hoe kan dit versterk word?

Antonovsky (1979) het gesondheid voorgestel op 'n sogenaamde 'ease/dis-ease' kontinuum. Volgens hom word die posisie van elke persoon op 'n gegewe oomblik op hierdie kontinuum bestudeer vanuit die salutogenese oriëntasie en faktore wat beweging na die gesonde deel van die kontinuum bevorder, word beklemtoon. Met ander woorde, in plaas daarvan om ondersoek in te stel na faktore geassosieer met tekorte, is salutogenese gemoeid met die ondersoek na kenmerke wat tot gesonde gesinsfunksionering bydra.

Antonovsky beskryf die salutogenese benadering soos volg: *“the approach that seeks to explain health rather than disease – the salutogenic approach – focusses on coping rather than risk factors, survivors rather than the defeated, the invulnerable rather than the damaged”* (1992, p. 33).

Strümpfer (1990) beskryf drie implikasies met betrekking tot die salutogenese paradigma wat Antonovsky aangetoon het, naamlik:

- Daar moet afgesien word van die digotomiese beskouing van die mens as óf siek óf gesond, ten gunste van Antonovsky se *ease/dis-ease* kontinuum, waar almal êrens tussen die twee teoretiese pole van totale terminale siekte en volkome gesondheid val.
- Die salutogenese-model verwerp die algemene aanname dat stressors inherent sleg is, ten gunste van die moontlikheid dat stressors goeie gevolge mag hê, met ander woorde dat die stres nie die uitkoms bepaal nie, maar dat die uitkoms of gevolge afhang van 'n persoon se respons op die stressor.

- Verder moet die afwykingsgeval bestudeer word, met ander woorde, diegene “*who make it against the high odds that human existence poses*” (Strümpfer, 1990, p. 267).

Antonovsky (1987) beskou sy konsep van koherensie-sin as ‘n belangrike bepaler van die behoud van ‘n persoon se posisie op bovermelde kontinuum, asook ten opsigte van beweging na die gesonde pool van die kontinuum. Koherensie-sin verwys na die mate waartoe individue vertrou dat die uitkoms van ‘n situasie gunstig sal eindig. Antonovsky (1979) definieer koherensie-sin soos volg:

"The sense of coherence is a global orientation that expresses the extent to which one has a pervasive, enduring though dynamic feeling of confidence that one's internal and external environments are predictable and that there is a high probability that things will work out as well as can be reasonably expected." (p. 123)

Koherensie-sin is dus ‘n ingesteldheid teenoor die lewe, en nie ‘n toestand of eienskap nie (Antonovsky, 1987) en bestaan verder uit drie dimensies: *Verstaanbaarheid* verwys na die mate waartoe ‘n persoon se interne asook eksterne stimuli vir hom/haar kognitief sin maak. *Hanteerbaarheid* verwys na die mate waartoe ‘n persoon gebeurtenisse en situasies wat mag plaasvind as hanteerbaar beskou. *Betekenisvolheid* verwys na die mate waartoe ‘n persoon voel dat die lewe emosioneel sin maak (Antonovsky, 1987). Hierdie drie dimensies van koherensie-sin hou verband met mekaar en bemagtig die individu om sekere stressors te antisipeer en meer effektief te hanteer.

Antonovsky en Sourani (1988) het die konsep koherensie-sin verder uitgebrei na ‘n gesinskonstruk – ‘n konsep wat die omvang vervat waartoe die *gesin* vertrou dat ‘n krisis ‘n gunstige uitkoms vir hulle inhou. In besonder is daar gevind dat gesinne met ‘n sterk koherensie-sin en ‘n algemene oortuiging dat negatiewe en bedreigende omstandighede sal uitwerk, oor die vermoë beskik om weerstand te bied teen die

negatiewe effekte van teenspoed en selfs mag floreer onder moeilike omstandighede (Hawley, 2000). Navorsing van ondermeer Anderson (1994) en Antonovsky en Sourani (1988) het 'n positiewe verband gevind tussen hoër vlakke van gesinskoherensie en 'n gesin se persepsie van hul lewensgehalte en 'n gesin se vermoë om stresvolle gebeure te hanteer (Hawley, 2000).

Strümpfer (1995) is egter van mening dat Antonovsky met meer as bloot faktore wat gesondheid bevorder, geworstel het, maar eintlik met die oorsprong van sterktes in die algemeen besig was. Strümpfer (1995) het die konstruk fortigenese voorgestel, wat fokus op die oorsprong van sterktes (*fortis* is die Latynse woord wat sterk beteken), as 'n uitbreiding op Antonovsky se salutogenese benadering (Strümpfer, 1995). Hy het aangevoer dat "... *'fortigenesis' is more embracing, more holistic, than 'salutogenesis'*" (Strümpfer, 1995, p. 82).

Wissing en Van Eeden (1997) het die term fortigenese verder verfyn na psigofortologie, om te verwys na die wetenskap van sielkundige sterktes, aangesien daar nog nie 'n sielkundige domein vir die studie van sielkundige sterktes benoem is nie. In terme van gesinne, definieer Stinnet (aangehaal in Silliman, 1994) sterktes as daardie verhoudingspatrone, interpersoonlike vaardighede en bevoegdhede, sosiale en sielkundige karaktertrekke wat 'n sin van positiewe gesinsidentiteit skep. Sterktes bevorder verder, volgens Stinnet, bevredigende en vervullende interaksie tussen gesinslede, moedig die potensiaal-ontwikkeling van die gesin as groep en individuele gesinslede aan en dra by tot die gesin se vermoë om stres en krisissituasies effektief te hanteer. Hierdie fokus op sterktes in die literatuur gaan dikwels gepaard met 'n klem op veerkragtigheid.

2.2 DIE ONTWIKKELING VAN VEERKRAGTIGHEID

Uit die literatuur het dit algaande geblyk dat die kenmerke 'goed funksionierend' en 'sterk' vervang is met die oorkoepelende begrip '*resilience*' oftewel veerkragtigheid. Navorsing oor veerkragtigheid bou voort op sosiaalwetenskaplike teorieë en navorsing oor stres, die hantering daarvan, en aanpassing daarby (Hawley & DeHaan, 1996; Silliman, 1994; Walsh, 1996).

Veerkrachtigheid verwys oor die algemeen na die vermoë van 'n objek om na sy oorspronklike vorm en grootte terug te keer nadat dit gerek of gebuig is. Met betrekking tot mense, verwys veerkragtigheid na die vermoë om terug te keer na 'n vorige toestand van funksionering ná die belewing van krisis of trauma, deur middel van herstel of aanpassing (Hawley & DeHaan, 1996).

Die definiëring van veerkragtigheid blyk egter nie eenvoudig te wees nie (Hawley, 2000; Hawley & DeHaan, 1996). Vervolgens gaan verskillende definisies van veerkragtigheid bespreek word om hierdie relatief nuwe konsep te verhelder.

2.3 DEFINISIES VAN VEERKRAGTIGHEID

Volgens Hawley (2000) bestaan daar veelvuldige beskrywings van gesinsveerkragtigheid in die literatuur. McCubbin en McCubbin (1988) definieer veerkragtigheid as daardie kenmerke, dimensies en eienskappe van gesinne wat hulle help om weerbaar te wees ten tye van verandering en aan te pas in krisis-situasies. Hiermee word die klem geplaas op die aanpassingsvermoëns van gesinne om 'n ewewig te handhaaf in tye van krisis en die belewing van spanning. Garnezy (aangehaal in Hampson, Prince & Beavers, 1999) definieer egter veerkragtigheid as die behoud van bevoegde funksionering ten spyte van inmengende emosies. Rutter (1999) verwys na veerkragtigheid as '*the phenomenon of overcoming stress or adversity*' (p. 119), of die realisering van 'n relatief goeie uitkoms vir 'n persoon ten

spyte van sy/haar ervaring van situasies wat blyk om groot risiko's mee te bring vir die ontwikkeling van psigopatologie. Walsh (1996) verwys na die konsep as '*the ability to withstand and rebound from crisis and adversity*' (p. 261), terwyl Wolin en Wolin (aangehaal in Hawley & DeHaan, 1996) veerkragtigheid beskou as die vermoë om terug te spring, om teenspoed te weerstaan en om jouself te herstel. Die *National Network for Family Resiliency* (Silliman, 1994) definieer gesinsveerkragtigheid as die gesin se vermoë om sterktes op te bou om die uitdagings van die lewe as positief te kan beskou.

'n Baie volledige definisie van Hawley en DeHaan (1996) beskryf gesinsveerkragtigheid as die pad wat 'n gesin volg soos dit aanpas en voorspoedig is in die teenwoordigheid van stres – sowel in die teenwoordige tyd as met die verloop van tyd. Veerkragtige gesinne reageer positief op hierdie toestande op unieke wyses afhangende van die konteks, ontwikkelingsvlak, die interaktiewe kombinasie van risiko- en beskermingsfaktore en die gesin se gedeelde uitkyk.

Silliman (1994) meen dat gesinsveerkragtigheid op 'n individuele, gesins- en gemeenskapsvlak beskryf kan word. Elk van hierdie vlakke is interafhanklik en komplementêr tot die ander vlakke. Veerkragtigheid kan ook beskryf word in terme van waardes, houdings en gedragdimensies. Die politieke, ekonomiese en sosiale omstandighede waarin die gesinstelsel funksioneer, het 'n belangrike invloed op daardie gesin se veerkragtigheid. Walsh (1996) sluit hierby aan deur te postuleer dat 'n ekologiese, ontwikkelingsperspektief nodig is by die beskouing van veerkragtigheid. Die ontwikkelingsperspektief is belangrik aangesien aanpassing en die hantering van 'n situasie beskou word as veelvoudige bepaalde prosesse wat oor tyd strek. Die pad wat elke gesin na veerkragtigheid volg, is uniek en dus bestaan daar nie 'n enkelvoudige model van die veerkragtige gesin volgens hierdie perspektief nie. Gesinsveerkragtigheid moet beskou word as 'n proses, eerder as 'n

statiese stel vermoëns wat tot soortgelyke aanpassingsuitkomst lei (Hawley & DeHaan, 1996).

Ten spyte van variasies in bogenoemde definisies is daar volgens Hawley en DeHaan (1996) drie algemene kenmerke in die definiëring van veerkragtigheid:

- Veerkragtigheid word beskou as 'n konsep wat na vore kom in moeilike tye. Dit verwys na vermoëns wat 'n gesin bemagtig om 'n ewewig te handhaaf tydens die ervaring van teenspoed.
- Tweedens dra veerkragtigheid 'n eienskap van dryfvermoë of hefvermoë (*buoyancy*). Dit verwys na die vermoë om terug te bons of spring na 'n vorige vorm van funksionering.
- Derdens word veerkragtigheid in ooreenstemming met die salutogenese oriëntasie van Antonovsky beskou. Dit behels dat veerkragtigheid beskou word in terme van welsyn, eerder as patologie, met ander woorde dat die wyse waarop die gesin suksesvol is, eerder as misluk, aangespreek word.

In 'n poging om die definisie van veerkragtigheid te verhelder, bevraagteken Hawley (2000) of veerkragtigheid as 'n gesinskonstruk teenoor 'n versameling van veerkragtigheide (deur individuele lede besit) beskou moet word. Die gevolgtrekking word egter gemaak dat veerkragtigheid wel as 'n gesinskonstruk beskou kan word, maar dat die operasionalisering van die konsep vir navorsingsdoeleindes 'n moeilike taak is, veral vir definisies afhanklik van sosiaal-gekonstrueerde betekenis tussen gesinslede, aangesien elke gesinslid sy/haar eie definisie van veerkragtigheid en beskouing van die gesin mag hê. Walsh (1996) se konsep van relasionele veerkragtigheid fokus op die gesin as 'n funksionele eenheid en hoe stres op die langtermyn hanteer word. Smith (1999) stel dit verder dat gesinsveerkragtigheid ook kan verskil na gelang van die kulturele konteks van die gesin.

Hawley (2000) is verder van mening dat veerkrachtigheid ook in terme van risiko- en beskermingsfaktore verduidelik kan word. Die konsep van *risiko* word algemeen gebruik in die mediese model en impliseer die potensiaal vir negatiewe uitkomste. Risikofaktore is tradisioneel beskou as kondisies wat 'n persoon se vatbaarheid vir negatiewe of ongewenste uitkomste verhoog. Die definisie is egter verder uitgebrei om ook gedrag wat gesondheid, welstand of sosiale optrede negatief beïnvloed, in te sluit. Beskermingsfaktore is gedrag en omstandighede wat die moontlike voorkoms van negatiewe of ongewenste uitkomste verminder. Dit kan onder andere insluit bronne, vaardighede en vermoëns van gesinne. Veerkrachtigheid het die grootste waarskynlikheid om teenwoordig te wees wanneer beskermende faktore hoog is en risikofaktore laag is. Rutter is egter van mening dat beskermende faktore beskou moet word as verskillend van risikofaktore, en nie slegs as die afwesigheid of minimale teenwoordigheid van risiko faktore nie (aangehaal in Murry & Brody, 1999).

Volgens Hawley en DeHaan (1996) kan die studie aangaande veerkrachtigheid by die individu ook die studie en definiëring van veerkrachtigheid by die gesin beïnvloed. Daar word 'n aantal ooreenstemminge tussen die twee fokuspunte genoem. Eerstens beklemtoon albei aspekte dat veerkrachtigheid ontwikkel word uit reaksie op stres. Met ander woorde, veerkrachtigheid kan nie na vore tree tensy 'n sekere graad van stres ervaar is nie. Beide die individuele en gesinsbeskouing van veerkrachtigheid beklemtoon tweedens die vermoë om terug te bons na vorige vlakke van funksionering. Laastens word (ook in albei beskouings) die konteks as belangrik beskou om veerkrachtige uitkomste te voorspel. Volgens Hawley en DeHaan (1996) is daar ook verskille tussen die twee beskouinge. Literatuur oor individuele veerkrachtigheid beklemtoon beide risiko- en beskermingsfaktore, terwyl by veerkrachtigheid in gesinne hoofsaaklik klem geplaas word op beskermende faktore. Die risikofaktore word nie geïgnoreer nie, maar die sentrale fokus is op sterktes soos

hulpbronne, koherensie-sin en gesinskemas. Volgens Hawley en DeHaan (1996) kan die veerkragtigheid van individue die veerkragtigheid van die gesinseenheid as geheel beïnvloed.

2.4 MODELLE VAN VEERKRAGTIGHEID

Modelle wat begrippe en konstruke van veerkragtigheid integreer, is vanaf 1949 ontwikkel deur onder andere Hill, McCubbin en Patterson (Golby & Bretherton, 1999) en McCubbin, McCubbin en Thompson (1993) met die doel om ondersoek in te stel na die redes waarom sekere gesinne oor die weg kom en aanpas wanneer hulle gekonfronteer word met stresvolle lewensgebeure, terwyl ander gesinne onder dieselfde omstandighede neig om te disintegreer.

Volgens McCubbin et al. (1993) is daar, vanuit 'n gesinstresperspektief, vier teorie produserende uitgangspunte wat uiteindelik tot die ontwikkeling van die *Resiliency Model of Family Adjustment and Adaptation* gelei het, naamlik:

- studies waar die fokus op die oorspronklike pre-krisis ABCX raamwerk van Hill was,
- studies waar die fokus op beide die pre- en post-krisisfaktore en -prosesse was wat die gesin se aanpassings- en hanteringsvermoë fasiliteer, soos weerspieël in die Dubbele ABCX-model en die *Family Adjustment and Adaptation Response Model (FAAR)*,
- studies wat op pre- en post-krisis faktore fokus, maar met die klem op die funksioneringspatrone van die gesin en hul rol in sowel verandering (pre-krisis herstel) as aanpassing (post-krisis herstel) tydens teenspoed of trauma, en

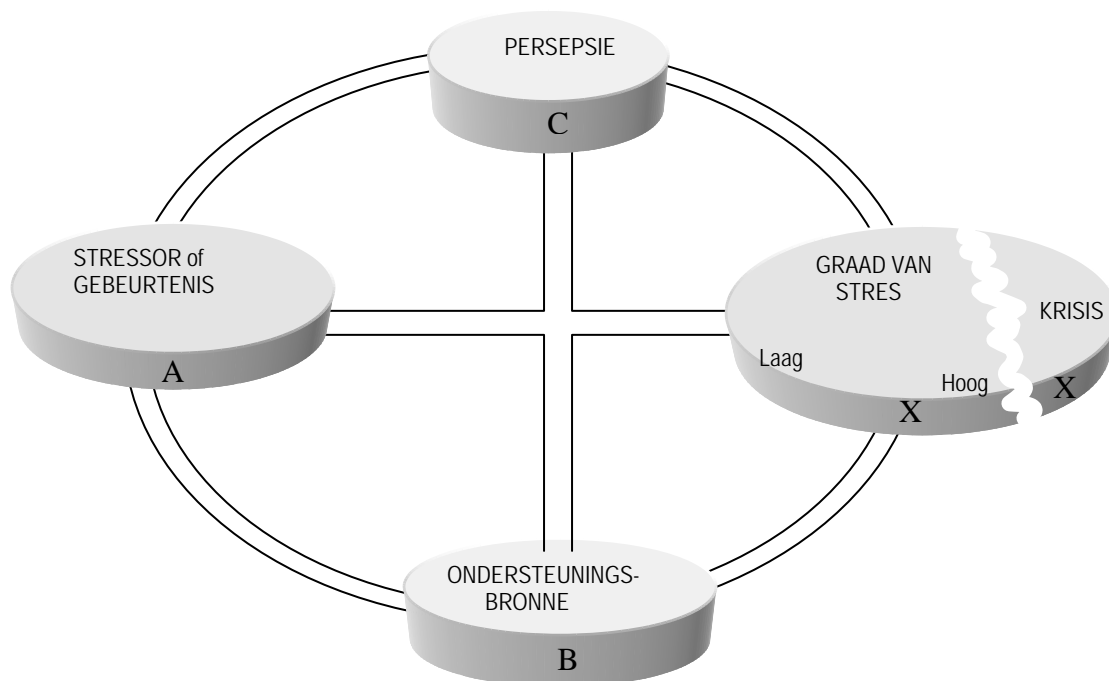
- fokus op konsepte wat beide Hill se pre-krisis ABCX en post-krisis-dubbele ABCX en FAAR prosesse insluit, maar met groter klem op die blootlegging en toetsing van prosesse van veerkragtigheidsfaktore in gesinne.

Vervolgens gaan bovermelde modelle kortliks bespreek word, en hoe dit uiteindelik tot die ontwikkeling van die *Resiliency Model of Family Adjustment and Adaptation* gelei het.

2.4.1 Hill se ABCX-model

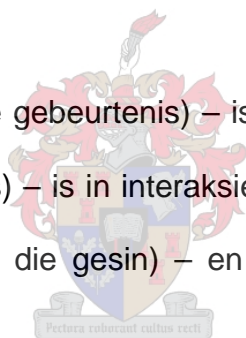
Hill verskaf in 1949 die eerste teoretiese model waarvolgens gesinsfunksionering bestudeer kan word met betrekking tot gesinstressors en die bevoegdheid van die gesin om by daardie stressors aan te pas (Hill, 1949). Die model stel voor dat die uitkoms van 'n stresvolle gebeurtenis (X) afhanklik is van 'n kombinasie van faktore, naamlik die aard van die stressor of stresvolle gebeurtenis (A), die gesin se ondersteuningsbronne beskikbaar om die stressor te hanteer (B), en die persepsie van die stressor deur die gesin (C). Ondersteuningsbronne verwys na die interne en eksterne sterktes wat die gesin kan benut ten einde die eise veroorsaak deur die stressor te hanteer.

Hierdie gesinstresraamwerk word skematies in Figuur 2.1 voorgestel.

Figuur 2.1: ABCX-model van gesinstres (aangepas uit McKenry & Price, 1994).

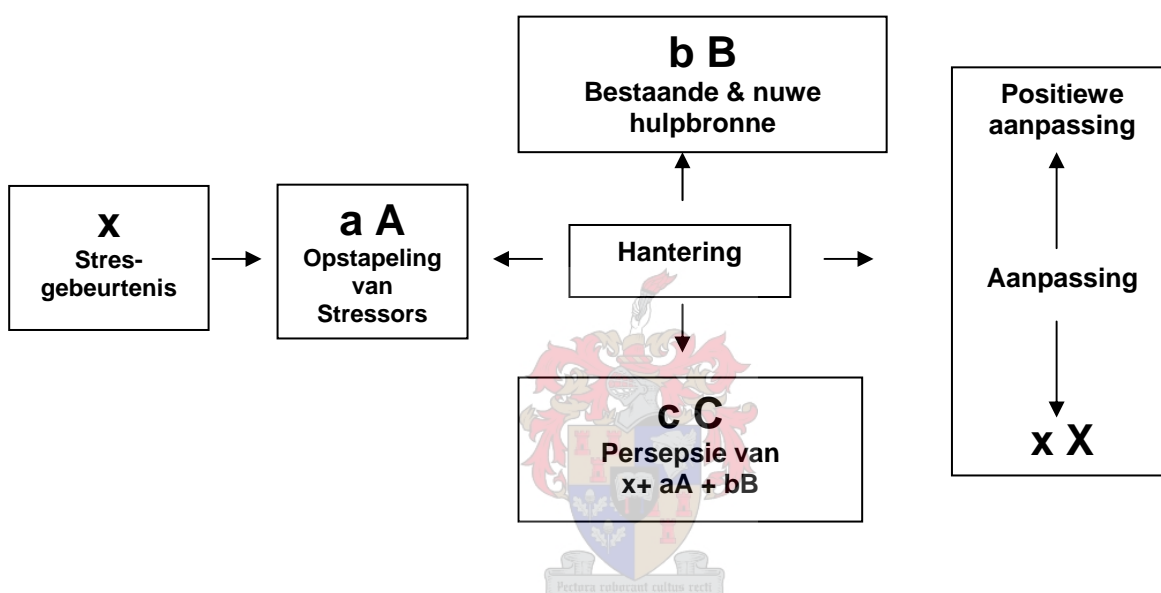
A (die stressor of uitdagende gebeurtenis) – is in interaksie met B (die gesin se ondersteuningsbronne of sterktes) – is in interaksie met C (die definisie of betekenis geheg aan die gebeurtenis deur die gesin) – en het X (stres of krisis) as gevolg (McKenry & Price, 1994).

2.4.2 Die Dubbele ABCX-model

Deur in aanmerking te neem dat krisisse nie eenmalige gebeurtenisse is nie, maar ontwikkel en opgelos word oor tyd, het McCubbin en Patterson (aangehaal in Golby & Bretherton, 1999) verder uitgebrei op Hill se ABCX-model en die Dubbele ABCX-model voorgestel. Hierdie model fokus op die gesin se post-krisis aanpassingsgedrag en ondersoek die aanvanklike en langer termyn impak op die gesin (Plunkett, Sanchez, Henry & Robinson, 1997). Die model gaan van die vertrekpunt uit dat in die nasleep van 'n groot stresproduserende gebeurtenis, gesinne geneig is om 'n ophoop van addisionele stressors (Aa) te ervaar, wat met die

gesin se aanpassingsvermoë in wisselwerking tree. Om te reageer op hierdie stressors, moet die gesinne van ou en nuwe ondersteuningsbronne (Bb) gebruik maak, hetsy van gesinslede, die gesin as 'n stelsel of die gemeenskap, en kan dit materialisties of sielkundig van aard wees. Terselfdertyd moet die gesin betekenis heg aan die situasie en dit herdefinieer (Cc). Die uitkoms van die proses is gesinsaanpassing of –wanaanpassing (Xx) (McCubbin, Thompson, Thompson & Futrell, 1999). Die Dubbele ABCX-model word skematies in Figuur 2.2 voorgestel.

Figuur 2.2: Dubbele ABCX-model (aangepas uit Plunkett et al., 1997)

Volgens die Dubbele ABCX-model beweeg die gesin ná die aanvanklike stresvolle gebeurtenis, in 'n post-krisis stadium wat 'n ophoop van stressor gebeure (Aa) insluit, onder andere die aanvanklike krisis en geassosieerde moeilikhede, normatiewe oorgange wat saamval met die stresproduserende gebeurtenis, vorige onopgeloste stres, die stres wat voortspruit uit die gesin se hanteringspogings, en intragesin- en sosiale twyfelagtigheid as gevolg van 'n gebrek aan riglyne vir gesinne oor hoe hulle moet reageer of beskikbare hulpbronne gebruik (Plunkett et al., 1997). Die gesin se aanpassingsbronne (Bb) speel 'n belangrike rol in hul aanpassingsvermoë. Wanneer die gesin voldoende ondersteuningsbronne tot hul

beskikking het, is hulle volgens Plunkett et al. (1997) minder geneig om 'n krisis as problematies te beskou. Die betekenis en definisie (Cc) wat die gesin aan die krisis heg, speel ook 'n belangrike rol in hul aanpassing by die stresgebeure. Die daaropvolgende uitkoms van gesinne in hul pogings om 'n ewewig te bereik ná die krisis, dien as sentrale konsep in hierdie model. Wanneer die gesin die krisis as oorkombaar beskou, en wanneer veranderinge wat aangebring word tot almal se voordeel beskou word, is die gesin volgens Plunkett et al. (1997) meer geneig om goed aan te pas ná die stresgebeurtenis.

'n Voordeel van die Dubbele ABCX-model is dat dit funksionering binne gesinskonteks beskryf en hanteringsgedrag, -patrone en -strategieë in gesinstres-teorie bekend stel.

2.4.3 Die *Family Adjustment and Adaptation Response Model (FAAR)*

Die FAAR-model het ontwikkel as 'n natuurlike uitbreiding op die Dubbele ABCX-model, met die klem op die beskrywing van die prosesse betrokke by die gesin se pogings om 'n ewewig te skep tussen beskikbare bronne en eise aan hulle gestel (McCubbin, Thompson & McCubbin, 1996). 'n Gesinstelselperspektief van hanteringstrategieë is waarneembaar en gedefinieer in die Dubbele ABCX-model, en is ingesluit in die gesinstresraamwerk en prosesse van verandering en aanpassing; vandaar die benaming van die *Family Adjustment and Adaptation Response Model*. McCubbin et al. (1996) het die volgende opmerkings met betrekking tot die FAAR-model gemaak, naamlik 1) dit integreer hantering (*coping*) in die gesinstresteorie, 2) dit stel die konsolideringsfase in die gesinstresmodel bekend, 3) dit stel aanpassings- en tegemoetkomende hanteringstrategieë bekend, en 4) dit stel die konsep van ewewig van gesin-tot-gesinslid en gesin-tot-gemeenskap (die xX faktor) bekend as 'n kritiese dimensie van gesinsaanpassing. Verder is die belangrikheid van tipologieë

as gevestigde funksioneringspatrone tydens gesinsaanpassing geïdentifiseer, wat gevolglik gelei het tot die ontwikkeling van die *Typology Model of Family Adjustment and Adaptation*.

2.4.4 Die *Typology Model of Family Adjustment and Adaptation*

Hierdie model is ontwikkel om die belangrikheid van die gesin se gevestigde patrone van funksionering (tipologieë), as buffers teen gesinsdisfunksie, te beklemtoon (McCubbin et al., 1996). Die outeurs het onder andere die volgende opmerkings gemaak wat uiteindelik tot die huidige *Resiliency Model of Family Adjustment and Adaptation* aanleiding gegee het, naamlik dat die verhouding van ondersteuningsbronne tot eise te simplisties is om aanpassing te verklaar, dat die gesin se probleemoplossende kommunikasie wat hul interpersoonlike klimaat beklemtoon 'n belangrike deel van veerkragtigheid is, en dat die gesinspatrone van funksionering krities is tot die veerkragtigheidsperspektief van aanpassing.

Volgens McCubbin et al. (1996) vertoon elke model beperkinge. Hierdie beperkinge het as motivering gedien vir die evolusie van gesinstres- en veerkragtigheidsraamwerke, in hierdie geval die *Resiliency Model of Family Adjustment and Adaptation*. McCubbin et al. (1996) noem die volgende beperkinge: 1) diegene wat vaskleef aan die ABCX-model stel voor dat die model eenvoud bied, maar McCubbin et al. (1996) is van mening dat die oorspronklike definisies en voorstelle van Hill, asook die komplekse en diverse prosesse betrokke by aanpassing, geïgnoreer word, en 2) navorsingsliteratuur oor die ABCX, Dubbele ABCX, FAAR en Tipologie modelle neig om Eurosentries te wees, terwyl die belangrikheid van etnisiteit, kultuur en diversiteit in gesinstrukture eers in onlangse studies beklemtoon word.

2.4.5 Die *Resiliency Model of Family Adjustment and Adaptation*

Die *Resiliency*-model is 'n uitbreiding op die aanpassingsfase van die Dubbele ABCX-model van McCubbin en Patterson (Hawley & DeHaan, 1996) en neem ook die rol wat gesinstipes (ewewigtige-, regeneratiewe-, veerkragtige of ritmiese gesinne) speel om die impak van stresvolle lewensgebeurtenisse (krisisse) te buffer, in ag. Gesinstipes en gesinskemas word volgens hierdie model as belangrike faktore beskou in die bepaling van die gesin se mate van aanpassing. Volgens Hawley (2000) is daar buiten bogenoemde twee faktore ook ander faktore wat in interaksie is om 'n gesin se aanpassingsvlak by stressors te bepaal, naamlik die gesin se kwesbaarheidsvlak, ondersteuningsbronne, taksering van die stressors, probleemoplossings- en hanteringsvaardighede. Soos reeds vermeld, is gesinstipe gebaseer op 'n drievoudige tipologie, naamlik *regeneratiewe gesinne*, wat neig om funksioneringspatrone wat koherensie en "hardiness" beklemtoon, ten toon te stel, *ritmiese gesinne* wat fokus op gesinstyd en roetines as hanteringstrategieë, en *veerkragtige gesinne* wat beskou word as gesinne met hoë vlakke van buigsaamheid en gehegtheid.

Veerkragtigheid word binne die raamwerk van hierdie *Resiliency*-model beskou as twee verwante maar onderskeibare prosesse, naamlik **verstelling** (*adjustment*) en **aanpassing** (*adaptation*) (McCubbin et al., 1999). Verstelling dui daarop dat sekere beskermingsfaktore die gesin deur die krisis help. Dit behels fasilitering van die gesin se vermoë en pogings in die handhawing van sy integriteit, funksionering en uitvoering van ontwikkelingstake wanneer die gesin gekonfronteer word met risikofaktore. Gemotiveer deur die spanning veroorsaak deur die krisis, sal die gesin dus sy patrone en funksionering aanpas ten einde harmonie en ewewig te herstel.

Tweedens dui aanpassing op die invloed van herstelfaktore, wat die gesin se vermoë om terug te bons en aan te pas in krisissituasies bevorder. Die proses van

aanpassing behels verder ook die proses van verandering van die omgewing, die gemeenskap en die gesin se verhoudings met die gemeenskap, ten einde die gesin se harmonie, ewewig en welsyn te herstel.

Nietemin beklemtoon McCubbin et al. (1999) dat alhoewel gesinne in beide die verstellingsfase en aanpassingsfase van die *Resiliency*-model bestudeer is, dui min resultate op die aparte beklemtoning van elke aspek.

Soos reeds vermeld, is die konsep van gesinskemas 'n integrale deel van die *Resiliency*-model. Gesinskemas verwys volgens McCubbin et al. (1993) na die gesin se gedeelde waardes, doelwitte, prioriteite, verwagtinge en wêreldsienswyses en is 'n uitbreiding op die persepsie- of C faktor van die Dubbele ABCX-model (Hawley & DeHaan, 1996). Volgens McCubbin et al. (1993) behels dit verder die oorkoepelende betekenis wat 'n gesin aan 'n situasie heg, gegee hul kollektiewe siening van die wêreld. Gesinne met sterk skemas beklemtoon hul belegging in die gesinseenheid en het 'n gedeelde oriëntasie wat 'n kollektiewe "ons" eerder as "ek" beklemtoon. Hulle neem verder ook 'n realistiese siening van die lewe aan en is ook bereidwillig om minder perfekte oplossings te aanvaar. Gesinskemas word in hierdie model beskou as 'n stabiele komponent wat gesinne in staat stel om betekenis te heg aan stresvolle lewensgebeure en om kongruensie tussen daardie betekenis en hul funksioneringspatrone te ontwikkel. Dit is dus 'n begrip wat voorstel dat die gesin se algehele lewensuitkyk 'n impak op veerkragtigheid het (Hawley, 2000).

Gesinskemas is ook verwant aan Antonovsky (1979) se konsep van koherensie-sin, die globale konsep wat die mate aandui waartoe individue positief voel dat die uitkoms van 'n situasie gunstig sal wees. Met ander woorde die lewe word as verstaanbaar, hanteerbaar en betekenisvol beskou. 'n Hoë koherensie-sin word beskou as 'n uitstaande faktor wat 'n invloed het op 'n persoon se vermoë om aan te pas by die eise van die lewe. Antonovsky en Sourani (1988) het koherensie-sin na 'n

gesinskonstruk uitgebrei, en is van mening dat 'n hoë sin van gesinskoherensie, stabiliteit en gesondheid bevorder en gesinne help om hoër vlakke van herorganisasie en aanpassing na 'n krisis te bereik. Anderson (1998) het verder ook 'n sterk verband tussen gesinskoherensiesin en lewensgehalte aangedui. Volgens Sagy en Antonovsky (1998) is die gesin se sin van koherensie 'n beter voorspeller van die aanpasbaarheid van die gesinstruktuur as die koherensie-sin van die individuele gesinslede.

2.5 ANDER MODELLE WAT VERBAND HOU MET VEERKRAGTIGHEID

2.5.1 *Cognitive appraisal model*

Lazarus en Folkman (1984) definieer hantering (*coping*) soos volg: *“The constantly changing cognitive and behavioural efforts to manage specific external and/or internal demands that are appraised as taxing or exceeding the resources of the person.”* (p 141).

Volgens hierdie kontekstuele model maak pogings om aan te pas, deel uit van 'n komplekse dinamiese proses van interaksie tussen die individu en omgewing en behels dit periodes van evaluering en herevaluering (Drapeau, Samson & Saint-Jacques, 1999). Volgens Drapeau et al. fokus Lazarus en Folkman op twee primêre evalueringsepisodes, naamlik primêre en sekondêre evaluasie. Tydens eersgenoemde, bekyk en evalueer die individu of die situasie stresvol is en bevraagteken sy/haar mate van beheer daaroor. Gegewe die beskikbare hulpbronne, beide persoonlik en sosiaal, evalueer die individu dan hoe om die situasie te hanteer. Dit is dus sekondêre evaluering en sluit die pogings en strategieë wat gebruik word in.

Hoe 'n gesin dus die krisis, die nood asook herstelhulpbronne takseer, beïnvloed tot 'n groot mate hul sin van in beheer wees en dit kan die aanpassingsrespons op die krisis positief of negatief beïnvloed.

2.5.2 Die *Circumplex*-model

In 1979 het Olson, Sprenkle en Russel die *Circumplex*-model van gesinsfunksionering ontwikkel. Volgens hierdie model kan daar tussen 16 gesinstipes onderskei word volgens die dimensies van kohesie en aanpasbaarheid. Volgens Olson, Sprenkle en Russel (1979) is 'n ewewig tussen kohesie en aanpasbaarheid die mees gewenste posisie vir huweliks- en gesinsontwikkeling. Te veel kohesie het 'n verstrengelde stelsel tot gevolg en te min kohesie kan lei tot verbrokkeling. Met betrekking tot aanpasbaarheid, lei te veel aanpasbaarheid tot chaos en te min aanpasbaarheid tot rigiditeit in die gesinstelsel (Greeff, 2000).

Die *Circumplex*-model onderskei vier funksionele gesinsisteme, naamlik buigsame afsonderlikheid, buigsame verbondenheid, gestruktureerde verbondenheid en gestruktureerde afsonderlikheid en word gekenmerk daaraan dat die individue ewewigtig onafhanklik, maar ook verbonde aan mekaar is. Kohesie, aanpasbaarheid en kommunikasie is deur Olson, Russel en Sprenkle (1988) as die drie kerndimensies van gesinsfunksionering geïdentifiseer.

Gesinskohesie word gedefinieer as die emosionele binding wat gesinslede ten opsigte van mekaar het en veranderlikes binne die model wat as maatstaf daarvoor gebruik kan word, sluit in emosionele binding, koalities, ruimte, tyd, grense, vriende, besluitneming, belangstellings asook ontspanning. *Gesinsaanpasbaarheid* word gedefinieer as die vermoë van die gesinstelsel om sy magstruktuur, rolleverhoudings en verhoudingsreëls te verander afhangende van stressituasies of stres as gevolg van ontwikkelinge binne individue of die gesin. Assertiwiteit, dissipline, beheer

(omvattend as gesinsmag), onderhandelingsstyle, rolleverhoudinge en –reëls word geïdentifiseer as aanduidend van aanpasbaarheid binne hierdie model. *Kommunikasie* skep as fasiliterende veranderlike vir gesinne die moontlikheid of beperk die gesinne in hul beweging binne die ander twee dimensies. Positiewe kommunikasievaardighede is empatie, reflekerende luister en ondersteunende opmerkinge, terwyl negatiewe kommunikasievaardighede dubbele boodskappe, dubbelbinding en kritiek insluit (Greeff, 2000).

Die *Circumplex*-model is egter dinamies in die sin dat dit ruimte laat vir verandering oor die gesinslewensiklus heen. Daar is 'n hipotese dat ewewigtige gesinne die bronne en vaardighede sal hê om hul gesinstelsel in so 'n mate te verskuif, sodat hulle meer doeltreffend 'n krisis kan hanteer (Olson, 1993).

2.6 SAMEVATTING

Uit die verskillende definisies en modelle van veerkragtigheid is dit duidelik dat gesinsveerkragtigheid verwys na die gesin se vermoë om sterktes te mobiliseer wat hulle in staat stel om die uitdagings van die lewe te hanteer. Dit help die gesin om na vorige vlakke van funksionering terug te bons wanneer hulle gekonfronteer word deur 'n krisis of uitdaging. Die verskillende modelle skets baie duidelik die verskillende faktore wat bydra tot die beskerming van gesinne wanneer hulle gekonfronteer word deur teenspoed of uitdagings, wat die gesin se vermoë verhoog om van 'n krisis te herstel. Hierdie ondersoek is gevolglik gegrond op die faktore gepostuleer in hierdie modelle, wat daartoe lei dat gesinne, ten spyte van teenspoed of bedreiging, nog steeds normale gesinsfunksionering bly handhaaf.

HOOFSTUK 3

LITERATUUROORSIG

3.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk word 'n oorsig verskaf van die literatuurbronne wat verband hou met verskillende fasette van gesinsveerkragtigheid. Faktore wat 'n invloed het op en bydra tot die ontwikkeling van gesinsveerkragtigheid, word breedvoerig omskryf.

Soos reeds genoem, verwys veerkragtigheid na die vermoë om ten spyte van moeilike omstandighede steeds goeie ontwikkelingsuitkomst te bereik en 'n gesonde gesinsfunksionering te handhaaf. Alhoewel die meeste navorsing oor veerkragtigheid in terme van individuele veerkragtigheid gehandel het, is meer bronne aangaande gesinsveerkragtigheid toenemend geskryf en gepubliseer.

Walsh (1996) is van mening dat 'n sistemiese siening van veerkragtigheid nodig is, aangesien baie studies al bewys het dat sterk verhoudings veerkragtigheid versterk. Volgens haar is die basiese elemente van veerkragtigheid die volgende: kohesie, buigbaarheid, oop kommunikasie, probleemoplossing en bevestigende geloofstelsels. Die bestaan en instandhouding van rituele, 'n proaktiewe houding teenoor stressors, die afwesigheid van ouer-kind roluitruiling, minimale konflik tydens adolessensie, die afwesigheid van egskeiding tydens adolessensie, 'n produktiewe verhouding met die moeder en die keuse van 'n maat wat nie problematies is nie (byvoorbeeld 'n alkoholis of maat wat kom uit 'n familie waar alkoholisme voorkom), word volgens Barnard (1994) beskou as faktore binne 'n gesin wat individuele veerkragtigheid bevorder.

Volgens Silliman (1994) beïnvloed die volgende faktore gesinsveerkragtigheid, naamlik toegewydheid, kommunikasie, aanpasbaarheid, kohesie, verbondenheid, tyd saam deurbring, en doeltreffendheid. Aanpassingsvermoë, waardering, duidelike

rolle, verbintenis tot die gesin, kommunikasie, gesins- en gemeenskapsbande, aanmoediging en gedeelde tyd is volgens Cole et al. (2001) die bepalende faktore in gesinsveerkragtigheid.

Dit is duidelik dat daar deurgaans in die literatuurbronne verskillende temas en faktore met betrekking tot veerkragtigheid aangedui word. Van die belangrikste temas en faktore sal vervolgens bespreek word.

3.2 FAKTORE WAT VERBAND HOU MET GESINSVEERKRAGTIGHEID

As inleiding tot gesinsveerkragtigheid word daar eers na kenmerke van goed funksionerende gesinne gekyk. Greeff (2000) het in sy studie ondersoek ingestel na watter faktore gesinne in staat stel om goed onder stres te funksioneer. Hy het verskeie gesinne in verskillende stadia van gesinsontwikkeling geëvalueer in terme van gesinshulpbronne (*marital and family strengths*), hanteringstrategieë (*coping strategies*) en gesins- en huweliksatisfaksie. Die resultate dui daarop dat tevredenheid met kohesie en aanpasbaarheid belangriker vir goeie gesinsfunksionering was as die teenwoordigheid van hoë vlakke van hierdie veranderlikes en dan nie daarmee tevrede te wees nie. Erkenning van konflik, sowel as die effektiewe oplossing daarvan, was ook 'n karaktertrek van gesinne wat goed gefunksioneer het – 'n aanduiding van effektiewe kommunikasie binne die gesin. Gesinslede het ook trots in hul gesin, lojaliteit aan mekaar en vertrouwe in die gesin as eenheid om ontwikkelingsveranderinge en krisisse suksesvol te hanteer, geopenbaar (Greeff, 2000). Alhoewel hierdie bevindinge nie met betrekking tot veerkragtigheid bespreek is nie, kan funksionaliteit gedurende teenspoed bovermelde kwaliteite vereis, wat dus aan veerkragtigheid gekoppel kan word.

3.2.1 Sosiale ondersteuning

In navorsing oor die hantering van 'n traumatiese ervaring word daar tot 'n groot mate gefokus op die sosiale ondersteuning wat ontvang word tydens die hantering van die traumatiese ervaring en die rol wat sosiale ondersteuning speel in gesinslede se vermoë om die traumatiese ervaring te oorleef (Carver, 1998; Garvin, Kalter & Hansell, 1993; Heath & Orthner, 1999; Katz, 1998; Miller et al., 1998; Rutter, 1985). Bee (1996) bevestig hierdie stelling wanneer sy skryf dat: “...*the one clear finding is that for both men and women adequate emotional and social support from friends, kin and new intimate relationships help to speed the process of recovery.*” (p. 354).

Isolasie en gebrek aan sosiale ondersteuning en gemeenskapsverbindings, maak die hantering van 'n krisis moeiliker om te hanteer, aangesien familieledes, goeie vriende en sosiale netwerke beide praktiese hulp en belangrike gemeenskapsdienste kan verskaf. Hulle verskaf inligting, konkrete dienste, kameraadskap, ondersteuning en selfs belangriker, 'n sin van sekuriteit en solidariteit (Picard, Lee & Hunsley, 1997; Walsh, 1998). Gemeenskapsaktiwiteite soos deelname aan ontspanningsklubs, uitreikprogramme, en kerkaktiwiteite kweek individuele- en gesinswelsyn. Reed en Sherkat (1992) het gevind dat die geleentheid vir, die gebruik van, en die kwaliteit van sosiale ondersteuning, selfgating beduidend verhoog en die moontlikheid van depressiewe gevoelens verlaag.

Volgens Caplan (aangehaal in Anthony & Chiland, 1978) kan sosiale ondersteuning deur die konseptuele model van ondersteuningsisteme verduidelik word. Ondersteuningsisteme word hiervolgens gedefinieer as “*attachments among individuals, or between individuals and groups or institutions*” (p39). Hierdie stelsels se funksie is dan om individue se vermoë om aan te pas ten tye van beide korttermynkrisisse én langtermynstressors en uitdagings, te verbeter. Dit vind volgens Caplan (aangehaal in Anthony & Chiland, 1978) op drie maniere plaas,

naamlik deur 1) kognitiewe leiding te verskaf aangaande sekere probleme en maniere om dit te hanteer (Drapeau et al., 1999; Mazur & Wolchik, 1999, Rotenburg, Kim & Herman-Stahl, 1998; Rutter, 1999), 2) die individu te help om ander mense se gedrag beter te verstaan en ook om hom/haarself deur middel van selfevaluasie beter te ken en te verstaan (Carver, 1998; Garvin et al., 1993) en 3) die persoon te help om in beheer te wees van sy of haar emosies (Braver, Lengua & Wolchik, 1995; Drapeau et al., 1999; Howell, Portes & Brown, 1997). Hierdie ondersteuningsnetwerke is meestal informeel van aard en kom spontaan na vore wanneer iemand, of 'n gesin, deur 'n stresvolle of traumatiese gebeurtenis gaan.

Volgens Dumont en Provost (1998) is sosiale ondersteuning 'n multi-dimensionele konsep, en word daar onderskei tussen *ondersteuning werklik ontvang* (instrumenteel, informatief, emosioneel) en *ondersteuningsbronne* (vriende, familie, vreemdelinge). Cohen en Willis (aangehaal in Dumont & Provost, 1998) het twee modelle ter verduideliking van sosiale ondersteuning se beskermingsrol voorgestel, naamlik:

- *Principal effect model*: Sosiale ondersteuning gee 'n algemene positiewe konteks aan die individu en gesin sonder om die werklike ervaring van die krisis in ag te neem.
- *Stress-buffering effect*: Voldoende sosiale ondersteuning wat die impak van stres op die individu en gesin beperk.

Carver (1998) bevestig hierdie *stress-buffering* effek wanneer hy verslag doen dat individue wat tydens krisisse hulp geredelik beskikbaar het, positiewe veranderinge in die sterkte van hul verhoudings en sekuriteitsgevoel ondervind. Verder versnel emosionele ondersteuning, hetsy formeel of informeel, gesinne se aanpassing tydens krisisse en help dit hulle in die herorganisasie van hul onderskeie rolle (Duran-Ayndintug, 1998). Informele ondersteuning verwys volgens Duran-

Ayndintug (1998) na ouers, vriende of kinders, terwyl formele ondersteuning professionele persone, agentskappe en predikante insluit. Duran-Ayndintug het verder ook gevind dat die sosiale ondersteuningsnetwerke gedurende 'n skeiding verander deurdat die netwerk direk ná 'n egskeiding in grootte krimp, maar dat dit weer herbou word namate tyd verloop.

Ook studies deur Kincaid en Caldwell (1995) oor die oorsake, gevolge en hanteringswyses ten opsigte van aanpassing, dui daarop dat sosiale ondersteuning 'n definitiewe verband het met die vermindering van stresvolle faktore en die manifestasies van stres. Soos Duran-Ayndintug (1998), rapporteer Kincaid en Caldwell (1995) ook op dramatiese veranderinge van die sosiale ondersteuningsnetwerke tydens en na egskeiding. Die gesin en die ondersteuningsnetwerk is dus by 'n dinamiese proses betrokke om weer hul ewewig te herstel. Kincaid en Caldwell (1995) is verder van mening dat die strukturele aspekte van die ondersteuningsnetwerk verander word ten einde aan te pas by die eise van die stressor en die gesin. Herkonstruksie in die gesin en herdefiniëring van die ondersteuningsnetwerk is dus die gevolg van interaksie en 'n neiging tot ewewig in die gesin. Ook Garvin et al. (1993) het gevind dat by hoë vlakke van stres en spanning, sosiale ondersteuningsbronne geassosieer kan word met 'n goeie aanpassingsvermoë.

Daar is egter navorsers wat die rol wat sosiale ondersteuning met betrekking tot aanpassing speel, bevraagteken (Smerglia, Miller & Kort-Butler, 1999). Barrera (1986) was een van die eerstes om voor te stel dat daar toenemend bewyse is dat sosiale ondersteuning 'n komplekse entiteit is en nie altyd positief vir die ontvanger is nie. Cohen en Wills (1985), in 'n ondersoek na die onderlinge verhoudings tussen sosiale ondersteuning, stres en welsyn, meen dat sosiale ondersteuning wel positief is, maar dat dit dalk net 'n tydelike buffer teen die stres is en nie noodwendig 'n bron

van veerkragtigheid is nie. Chak (1996) noem dat potensiële en verkreeë ondersteuning duideliker onderskei moet word binne navorsing, aangesien dit verskillende aspekte van die konsep sosiale ondersteuning is en dus verskillende uitkomstes het. 'n Definiëring van die tipe en bron van ondersteuning, asook of dit ontvang is of bloot beskikbaar is, het 'n impak op navorsingsuitkomst. Vergelyk byvoorbeeld Henderson en Argyle (1985), wat bevind het dat vriende die belangrikste bron van ondersteuning vir geskeide en vervreemde vrouens was, teenoor Miller et al. (1998) wat gevind het dat vriende wat slegs luister, behulpsaam is, maar dat praktiese hulp, advies en materiële ondersteuning as nie-beduidende ondersteuning vir geskeides se aanpassing is. Bee (1996) beklemtoon ook navorsing wat toon dat ongevraagde advies negatiewe eerder as positiewe gevolge het.

Todd en Worell (2000) noem egter dat sosiale netwerke nie sonder koste is nie en dat dit veral vir arm vroue 'n tweesnydende swaard is. Alhoewel die sosiale netwerk belangrike hulp en emosionele ondersteuning bied, kan dit ook met bekommernisse en ontsteldhede geassosieer word. Hulle verduidelik verder dat laer inkomste vroue dikwels 'n gebrek het aan die vryheid om te kies met wie hulle wil omgaan, en dat meeste lede van hul ondersteuningsnetwerk ook stresvolle lewensly.

Ten spyte van bogenoemde skeptisisme, blyk sosiale ondersteuning een van die mees gerapporteerde bronne van ondersteuning te wees wat individue benut ten tye van krisisse of traumatiese gebeurtenisse. Valentine en Feinauer (1993) het gevind dat ondersteunende verhoudinge buite die gesin krities was in die oorkoming van 'n traumatiese gebeurtenis. Die uitgebreide familie bly egter 'n belangrike post-traumatiese hanteringsmeganisme en die beskikbaarheid van voldoende sosiale ondersteuning, hetsy via vriende, bure, opvoeders of mentors, het 'n belangrike

stres-bufferingsfunksie (Carver, 1998; Howell et al., 1997; Linker, Stolberg & Green, 1999; Rutter, 1987).

3.2.2 Kognitiewe faktore

'n Basiese aanname wat veral binne die paradigma van die kognitiewe gedragsterapie ondersoek na mense se hantering van krisisse gemaak word, is dat mense se gedagtes en die manier waarop hulle kognitief sekere situasies evalueer (*cognitive appraisals*) hul vermoë om dit suksesvol te hanteer, beïnvloed (Mazur & Wolchik, 1999). Met ander woorde, nie noodwendig *wat* met 'n persoon gebeur nie, maar eerder die manier waarop daardie persoon dit *interpreteer*, bepaal hoe hy/sy sekere dinge ervaar.

Volgens Hawley (2000) het die wyse waarop 'n krisis gedefinieer word, 'n betekenisvolle invloed op die gesin se hantering van die krisis. Walsh (1996) meen dat die gesin se geloofstelsel die sleutelproses in gesinsveerkragtigheid is. Mazur en Wolchik (1999) bring dit spesifiek in verband met egskedingspanning wanneer hulle die volgende noem: *“one’s positive or negative appraisal of divorce-related events may be as critical as the events themselves in predicting psychological adjustment”* (p. 231). Negatiewe evaluering van die omstandighede kan lei tot onder andere selfverwyt en emosies soos woede, hartseer en angs, waar positiewe evaluering persoonlike groei en die aanleer van goeie hanteringsvaardighede tot gevolg kan hê (Rotenburg et al., 1998).

Die rol van kognitiewe taksering as 'n mediërende faktor in die stresrespons proses is veral deur Lazarus en Folkman (1984) gedokumenteer. Hulle het voorgestel dat primêre taksering (met ander woorde die evaluering van die stresvolle situasie) en sekondêre taksering (evaluering van hanteringshulpbronne en

moontlikhede) die twee oorhoofse komponente van die kognitiewe proses in stresvolle situasies is.

Ook Walsh (1996) beklemtoon die belangrikheid dat 'n gesin betekenis sal vind in 'n krisis. Barnard (1994) stem hiermee saam en verduidelik verder dat die vermoë om produktiewe betekenis te heg aan gebeurtenisse, 'n gesin se begrip van die situasie verbeter. Volgens Antonovksy (aangehaal in Barnard, 1994) is 'n individu se vermoë om by stres aan te pas proporsioneel tot sy gevoel van begrip, om dit te hanteer asook die voorspelbaarheid van 'n stressor.

Die persepsie wat gesinslede het oor die mate van beheer wat hulle voel hulle oor 'n situasie het, is 'n kernfaktor in die navorsing rakende veerkragtigheid (Drapeau et al., 1999). Persepsie van beheer word gedefinieer as die geloof wat gesinslede het dat hulle in staat is om hulle eie interne emosionele toestand en gedrag te bepaal en dat hulle 'n invloed op die omgewing het, net soos die omgewing 'n invloed op hulle het. Volgens Aldwin en Stokols (aangehaal in Carver, 1998) sal individue wat 'n persepsie van beheer oor 'n situasie besit, krisisse met behulp van instrumentele aktiwiteite hanteer. Volgens hierdie outeurs, is hierdie individue geneig om krisisse beter te hanteer omdat hulle na voordele in die situasie soek. Die individu se geloof in sy/haar eie vermoë om die situasie te hanteer, lei dus ook tot pro-aktiewe strategieë om as't ware die beste van 'n slegte saak te maak (Mazur & Wolchik, 1999).

Hawley (2000) beskou persepsie as 'n sleutelement in Hill se ABCX-model van veerkragtigheid. In 'n uitbreiding van die teorie, het McCubbin en McCubbin (1988) die konsep van gesinskemas voorgestel, naamlik die sienings wat 'n gesin het oor hulself in verhouding met die buitewêreld. Dit beskryf die gedeelde waardes, doelwitte, prioriteite en verwagtinge van die gesinslede. Hawley (2000) meen dat gesinslede 'n algemene siening het van die wêreld en die gesin se plek daarin.

Gesinne met gesonde skemas beklemtoon 'n realistiese siening van die lewe, aanvaar minder perfekte oplossings vir lewensprobleme en is optimisties oor hul vermoë om moeilike situasies te hanteer.

Antonovsky het reeds in 1979 voorgestel dat die vermoë om voldoende stres te hanteer, uit 'n stel houdinge spruit wat gesamentlik die koherensie-sin (*sense of coherence*) vorm. Gesinskoherensie-sin kan gedefinieer word as 'n gesin se beskouing van die lewe as verstaanbaar, hanteerbaar en betekenisvol. Volgens Antonovsky en Sourani (1988) vestig 'n sterk gesinskoherensie-sin vertroue in die gesin se vermoë om die aard van die krisis te verhelder sodat dit georden, voorspelbaar en verduidelikbaar is. 'n Sterk koherensie-sin bevorder stabiliteit en welsyn en help gesinne om hoër vlakke van herorganisasie en aanpassing na 'n krisis te bereik.

Kurdek, Fine en Sinclair (aangehaal in Dunn, Deater-Deckard, Pickering & O'Connor, 1998) het die gebrek aan gesinskoherensie-sin en hoër vlakke van gesinskonflik as bydraende faktore tot laer vlakke van aanpassing en opvoedkundige prestasie van kinders uit geskeide gesinne geïdentifiseer. Hawley (2000) meld dat 'n positiewe verhouding gevind is tussen hoër vlakke van gesinskoherensie en gesinne se lewensgehalte en vermoë om aan die eise van 'n krisis te voldoen. Volgens Hawley (2000) kan aangeneem word dat daar wel 'n algemene siening in gesinne bestaan wat as versterkingsbron vir gesinslede kan dien. Beide gesinskoherensie en gesinskemas beklemtoon die belang van gedeelde positiewe persepsies van die gesinseenheid tussen gesinslede in krisis. Hierdie konstrakte is egter uniek vanweë hul fokus op die gesin as 'n eenheid.

3.2.3 Gesinsgehardheid

Gesinsgehardheid word deur McCubbin et al. (1996) as 'n aanpassingsbron beskou. Hierdie konsep verwys volgens die outeurs na die gesinseenheid se interne sterktes en vermoë om terugslae te verduur. Gesinsgehardheid word gekenmerk deur 'n gevoel van beheer oor die uitkomstes van lewensgebeure, die beskouing van verandering as positief en uitdagend, en 'n aktiewe eerder as 'n passiewe oriëntasie ten opsigte van aanpassing en die hantering van die stresvolle situasie. Dit hou sterk verband met Antonovsky se gesinskoherensie.

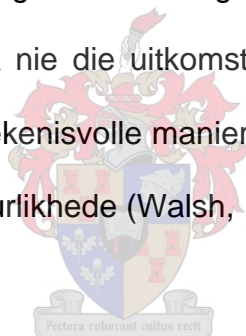
Ook Mederer (1998) het onder andere gehardheid geïdentifiseer as 'n kernfaktor in gesinsveerkragtigheid. Enkelouergesinne wat hulself as suksesvol bestempel, is volgens Morrison (1995) gelukkig, praat openlik oor negatiewe ervarings en gevoelens, en konsentreer op groei en ontwikkeling, wat gepaard gaan met 'n opgewondenheid oor die toekoms.

Die samewerking van gesinslede tydens 'n krisis is 'n uitdrukking van die gesin se toewyding om die krisis te oorkom. Hierdie samewerking versterk die gesin se hantering van die krisis deur die vorming van verhoudingsveerkragtigheid (Walsh, 1998). Die samehorigheidsgevoel wat met hierdie toegewydheid gepaardgaan, kan ook lei tot 'n emosionele binding tussen gesinslede, wat beskryf word as gesinskohesie (Olson, 1993; Sigelman & Shaffer, 1995). Hierdie kohesie bied die geleentheid aan gesinslede om aan mekaar emosionele en praktiese hulp sowel as samewerking ten tye van krisis te voorsien. Die vertroosting en sekuriteit verskaf deur warm, liefdevolle verhoudings kan help om stressors te buffer (Walsh, 1998).

'n Ander kenmerk van gesinsgehardheid, wat sterk verband hou met gesinskoherensie, is die gesin se sin dat hulle in beheer is van die krisis. Hoe 'n gesin die krisis, gepaardgaande ongemak en herstellingshulpbronne beskou, beïnvloed die gesin se sin van in beheer wees (Lazarus & Folkam, 1984). Gevolglik

word aanpassing tot die krisissituasie beïnvloed deur die gesin se beskouing van sy suksesse en mislukkings. Walsh (1998) het gevind dat veerkragtige gesinne hul mislukkings of foute toeskryf as ervarings waaruit geleer kan word, eerder as 'n stryd wat verloor is. Hulle beskou foute as faktore wat hulle kan verander. Hoe meer bevoeg die gesin voel, hoe meer voel die gesin in beheer van die situasie (Walsh, 1998). Aan die ander kant van die spektrum skryf gesinne wat nie veerkragtig is nie, hul foute toe aan hul eie tekortkomings en glo hulle dat hierdie tekortkomings nie verander kan word nie.

Die gesin se vasberadenheid om aktief te wees en uit te hou ten tye van oorweldigende teenspoed, is die derde komponent van gesinsgehardheid. Walsh (1998) noem dat die bemeestering of oorkoming van 'n krisis as 'n proses beskou moet word. Gesinslede kan dalk nie die uitkomst van gebeure beheer nie, maar hulle kan keuses uitoefen en betekenisvolle maniere vind om aktief deel te neem aan die proses van ontvouende gebeurlikhede (Walsh, 1998).

3.2.4 Sosio-ekonomiese status

Lae sosio-ekonomiese status (SES) is een van die mees algemene sosio-demografiese veranderlikes wat in risikonavorsing nagevors is en baie studies toon 'n direkte verband tussen omgewingsfaktore en gesinswelsyn aan (Amato & Wang, 2000; Belle, 1990; Conger & Elder, 1994; Rutter, 1999; Todd & Worell, 2000). Gemeenskapsrisikofaktore sluit onder andere in armoede (Kaplan, 1999), hoë misdaad in die woonbuurtes (Smith & Carlson, 1997), onvoldoende en swak onderwys (Engle, Castle & Menon, 1996), werkloosheid en sosiale isolasie (Smith & Carlson, 1997).

Die aanname is dat wanneer die omgewing gesond of ideaal is, gedy die organisme wat daarin leef. Dieselfde beskouing word gestel ten opsigte van gesinne

in die samelewing (DeHaan & MacDermid, 1998). Verskeie studies het bevind dat kinders van lae SES-ouers swakker presteer op skool en ook meer sosiale en kognitiewe probleme toon as kinders vanuit die werker- en hoër inkomste klasse. Laer inkomste gesinne neig verder ook om meer stresvolle lewenservaringe en sosiale isolasie te ervaar. Hierdie omstandighede ontlok ouerlike depressie wat weer ouers se vyandigheid en konflik teenoor hul kinders verhoog (Murry & Brody, 1999). Dat die kwaliteit van die omgewing 'n invloed sal hê op gesinslewe is waar, maar dit is egter nie allesbepalend nie. Volgens Luthar en Zigler (1991) gaan 'n lae sosio-ekonomiese status nie noodwendig gepaard met lae veerkragtigheid nie. Hierdie siening spruit uit bevindinge dat sekere kinders vanuit 'n lae SES agtergrond in staat is om by hul lewensomstandighede aan te pas, en nie anders as hul meer bevoordeelde portuurgroep blyk te wees nie (Garmezy, aangehaal in Luthar & Zigler, 1991).

In 'n studie gedoen deur Young, Miller, Norton en Hull (aangehaal in Miller et al., 1998) is gevind dat materiële belonings nie vir die welstand van adolessente belangrik was nie. Adolessente benodig meer emosionele ondersteuning as kleiner kinders en hulle is ook meer betrokke by die gesinsdinamiek (Kot & Schoemaker, 1999). Inkomste blyk egter wel 'n groot rol te speel in gesinsaanpassing en dit wil voorkom asof 'n inkomste wat verdien word, 'n positiewe uitwerking op die gesin het, terwyl welsynsbystand ("*charity*") as negatief ervaar word. Garvin et al. (1993) het egter gevind dat sekere faktore, waaronder huidige inkomste of verandering in inkomste, nie 'n stres-bufferingsfunksie in hul ondersoek getoon het nie.

Amato (aangehaal in Gentry, 1997) is van mening dat daar min studies is wat op arm gesinne gefokus het. Met betrekking tot inkomste, is kinders uit gebroke huise vergelyk met kinders uit gevestigde gesinne en dit wil voorkom asof "*economic disadvantage cannot be the sole explanation for any negative effects of divorce on*

children. Ideally, future studies should examine the role of both pre- and postdivorce income." (p. 33). Volgens Dunn et al. (1998) kan finansiële probleme wel 'n uitwerking op kinders hê, sowel direk (bronne beskikbaar) asook indirek (effekte van ouerwelsyn). Die studie van Dunn et al. (1998) het verder ook die hipotese ondersteun dat finansiële- en behuisingsomstandighede van die gesin 'n uitwerking op 'n gesin se aanpassing sal hê, onafhanklik van die gesinstipe.

Gesinstruktuur en sosio-ekonomiese status is volgens Conger en Elder (1994) belangrike faktore in die bepaling van gesonde gesinsaanpassing en –funksionering, aangesien dit verband hou met die gesin se vermoë om kinders en ander gesinslede te beheer en te ondersteun ten tye van krisissituasies en ontwikkelingsveranderinge. Daar is ook bewyse dat kinders se bevoegdheidsvlakke méér beïnvloed word deur wat ouers *doen* in hul interaksie met hulle, as deur hul ouers se status in terme van beroep, inkomste en ander sosio-demografiese veranderlikes (Braithwaite & Gordon, aangehaal in Luthar & Zigler, 1991).

Sosio-ekonomiese status word deur verskeie faktore bepaal. Die mees vanselfsprekende faktor is opvoeding (Coleman, 1998). Die vlak van opleiding van die ouer bepaal die tipe werk wat die ouer moontlik kan kry, asook sy/haar daaglikse doen en late. Heath en Orthner (1999) skryf verder dat ouerlike opleiding 'n direkte invloed het op die ouer se vermoë om die kind voldoende bloot te stel aan kennis en probleemoplossingsvaardighede. Die ouer se opvoedingsvlak bepaal ook in 'n groot mate die tipe sosiale ondersteuning en vriendskappe wat die ouer gaan hê, aangesien die gesin se netwerk van vriende gewoonlik van dieselfde opvoedings- en sosio-ekonomiese status is (Baer, 1999).

Mens moet egter bewus wees dat gesinne uniek is in hul funksionering. Die konsep van relasionele veerkragtigheid, soos beskryf deur Walsh (1996), stel voor dat die roete na veerkragtigheid wat elke gesin kies om te volg uniek is. Gevolglik

stel dit verskeie beperkinge wanneer sosio-ekonomiese status as 'n maatstaf vir lewenstres gebruik word.

3.2.5 Geloof

Geloof is 'n bekende voorspeller van veerkragtigheid en aanpassing oor die gesinsleuensloop heen (Parrot, 1999; Reed & Sherkat, 1992). Godsdienstige en geestelike oortuiging kan betekenis en doel in tye van 'n krisis verskaf (Beavers & Hampson, 1990). Gesinslede se geloof is hul anker en standvastigheid wanneer uitdagings hulle in die gesig staar. Godsdienst is volgens Wright, Watson en Bell (1996) georganiseerde geloofsoortuiging met gedeelde waardes en oortuiging en betrokkenheid in 'n religieuse gemeenskap. Geloof, of spiritualiteit, is 'n fundamentele vorm van veerkragtigheid, deurdat dit gesinslede voorsien met die vermoë om te verstaan of te begryp, en stresvolle situasies sodoende te oorkom (Angell, Dennis & Dumain, 1998).

Geloof as 'n veerkragtigheidsfaktor wat die gesin help om terug te keer na normale gesinsfunksionering, het beduidende betekenis. Byvoorbeeld by die afsterwe van 'n eggenoot, kind of ouer; help geloof om tydens hierdie verlies die fragmente van mens se lewe weer te bind en sin van koherensie en betekenis te herstel (Parrot, 1999). Spiritualiteit kan weer vergelyk word met interne waardes wat 'n sin van betekenis, innerlike heelheid (*wholeness*) en verbondenheid (*connection*) aan gesinslede voorsien. Smith (1999) meen egter dat, indien 'n individu betekenis in 'n krisis vind, maar dit word nie deur die ander belangrike persone in sy lewe gedeel nie, kan dit moontlik die gesin se veerkragtigheid benadeel.

Volgens Hawley (2000) is spiritualiteit 'n belangrike faktor in veerkragtige gesinne. Bergin, Stichfield, Gaskin, Masters en Sullivan (1988) het ondersoek ingestel na die geestelike aspekte van 'n gesin se lewenstyl in verhouding tot hul

sielkundige funksionering. Hulle het aangeneem dat spiritualiteit beide voordele en nadele vir gesinsfunksionering inhou, afhangende van hoe dit in die individue se lewens werksaam is. Hulle was egter van mening dat sekere gesinsfaktore só tussenverweefd was met die geloofselement, dat hierdie element nie geïsoleer kon word van ander invloedryke faktore nie, soos die mate van ouerbeheer en affek. Daar is bevind dat by individue waar geloof positief geïntegreer is in hul gesinslewe en –style, geloof ‘n bron van stabiliteit was. Hulle hipotiseer egter dat sekere individue só afhanklik van gesins- en spirituele ondersteuning kan wees, dat hulle nie veerkragtig buite daardie konteks kan wees nie. Die gevolg is dat hulle nie nuwe krisisse op ‘n buigsame manier kan benader nie (Bergin et al., 1988).

Onlangse navorsing beklemtoon die belangrike rol wat geloof en spiritualiteit in die hanteringsproses speel. Park en Cohen (1992) skryf dat geloof as hanteringsmeganisme verminderde ongemak (*distress*) by respondente tot gevolg gehad het. Ook Frantz, Trolley en Jholl (1996) het ondersoek ingestel na die rol van geloof en spiritualiteit in die rouproses en doen verslag dat 77% van hul deelnemers genoem het dat hul geloofs- en geestelike oortuiginge beduidend verwant was aan positiewe hantering (*coping*) en toekomsvooruitsigte en dat dit van oorwegende hulp was tydens hulle rouproses. Daar is ook bevind dat deur na te lees oor God en in Hom te glo, weduwees gehelp is om die verlies van hul geliefde te hanteer (Brubaker, 1990).

Gemeentelike ondersteuning kan in besonder van nut wees gedurende ‘n krisis. Reed en Sherkat (1992) rapporteer dat kerkbywoning depressie op ‘n beduidende manier verlaag het deurdat dit die selfbeeld van individue verhoog het. Alhoewel hierdie verskynsel slegs voorgekom het indien kerkbywoning sosiale integrasie tussen gemeentelike vermeerder het, is hierdie “gemeentelike” sosiale ondersteuning nogtans benut.

Geloof is dus 'n bron van krag en 'n beskermingsmeganisme teen teenspoed en kan tot die veerkragtigheid van gesinne bydra.

3.2.6 Kommunikasie

Die rol wat duidelike kommunikasie in die handhawing van gesonde gesinsprosesse speel, is van deurslaggewende belang (Lutzke, Wolchik & Braver, 1996; Murry & Brody, 1999; Walsh, 1998). Kommunikasie fasiliteer die verstaanbaarheid van 'n krisis. Werner en Smith (aangehaal in Murry & Brody, 1999) het bevind dat daar tussen veerkragtige en minder veerkragtige kinders en gesinne onderskei kan word aan die hand van gesonde gesinskommunikasie, met ander woorde kommunikasie wat helder, akkuraat en volledig is, tesame met positiewe verhoudings tussen ouers en kinders. Ook Olson et al. (1989) het bevind dat gesonde gesinskommunikasie gesinskohesie bevorder, wat 'n aanduiding van die interpersoonlike milieu van die gesin is, en beduidend verband hou met die gesin se doeltreffendheid in die hantering van stres en ontwikkelingsveranderinge.

Die gehalte van gesinskommunikasie speel volgens Lutzke et al. (1996) 'n belangrike rol in die vermindering van ná-egskeidingsgevoelens. Deur die traumatiese ervaring te deel, bevorder dit sowel die onmiddellike as langtermyn aanpassing vir gesinslede en versterk sodoende die gesinseenheid (Walsh, 1998). Barnes (1999) bevestig hierdie stelling wanneer hy noem dat kinders beter aanpas na 'n egskeding wanneer hulle hul gevoelens rondom aspekte van die egskeding vrylik met ander mag deel.

Helder, oop en direkte kommunikasie tussen gesinslede, empatie vir elkeen se posisie, konflikttoleransie en gereedheid om verskille wat mag opduik te hanteer, is volgens Bloch, Hafner, Harari en Szmukler (1994) belangrike faktore wat gesinsveerkragtigheid verhoog. Hierdie faktore vergemaklik gesinsaanpassing en

versterk die gesin as 'n ondersteunende netwerk vir sy lede (Walsh, 1998). Lutzke et al. (1996) stel dit egter duidelik dat die ideaal is dat kommunikasiepatrone nie te drasties moet verander nie .

Een van die belangrikste faktore wat kommunikasie en die oordra van duidelike boodskappe (die werklikheid) negatief beïnvloed, is persepsies en meer spesifiek wanpersepsies. Boss (1992) postuleer dat gesinslede dikwels tydens verlies in twyfel verval, omdat die nuwe werklikheid na die verlies op grond van wanpersepsie nie volledig ervaar word nie. Dit lei tot die volgende stelselgevolge: *“When family members cannot obtain clear facts surrounding their loss, the system is frozen... structural reorganisation is blocked; systemic boundaries cannot be maintained”* (Boss, 1992, p. 159).

3.2.7 Humor in die gesin

Die rol van humor in veerkragtigheid is bevestig deur verkennende ondersoeke wat getoon het dat bevoegde kinders met hoë vlakke van stres, hoër tellings ten opsigte van die skepping van humor getoon het as kinders met ook hoë vlakke van stres, maar wat minder bevoeg was (Masten, aangehaal in Luthar & Zigler, 1991). Hawley en DeHaan (1996) beskryf ook humor as 'n beskermingsfaktor wat as buffer kan dien tydens stresvolle situasies.

3.2.8 Aard van ouers se verhouding en konflik

Whiteside (1998) verwys in sy navorsing na die aard van die ouers se verhouding op die ontwikkeling van die kinders en gevolglike gesinsfunksionering. 'n Belangrike aspek wat in die navorsing beklemtoon word, is die invloed van konflik tussen ouers op die kinders. Gesinne met hoë samewerking en lae konflik tussen ouers toon volgens Whiteside (1998) die beste aanpassing. Buchanan, Maccoby en Sornbusch

(aangehaal in Whiteside, 1998) het bevind dat in gesinne waar albei geskeide ouers kontak behou, maar waar die vlak van konflik hoog is, die meeste probleme, met veral kinders, voorkom. Kinders in gesinne waar persoonlike vyandigheid tussen ouers voortduur, maar ouerlike samewerking behou word, kan goeie vlakke van aanpassing bereik sodra die ouerlike alliansie gestabiliseer is (Brotsky, Steinman & Zimmelman, aangehaal in Whiteside, 1998).

Asseltine, Mechanic en Hansell (aangehaal in Kot & Schoemaker, 1999) het ook bevind dat gesinskonflik 'n beter voorspeller van adolessente se welstand is as hulle ouers se huwelikstatus. Hulle het gevind dat gesinskonflik 'n groter negatiewe effek op die welstand van adolessente gehad het as egskeiding of vervreemding, veral wanneer dit ouerlike konflik ingesluit het. Volgens die navorsers bestaan daar verder 'n wederkerige verhouding tussen gesinskonflik en gesinsfunksionering. Hoër vlakke van gesinskonflik verlaag gesinsfunksionering, wat weer gesinskonflik veroorsaak. Dit blyk dus uit hierdie navorsing dat die uitskakeling van konflik 'n baie belangrike rol speel in suksesvolle aanpassing. Ook Barnes (1999) berig dat kinders goed vaar in gesinne waar hulle goeie verhoudings met albei ouers handhaaf, waar die kinders nie blootgestel word aan konflik tussen die ouers nie en waar 'n goeie verhouding met minstens een ouer bestaan.

Mazor, Batiste-Harel en Gampel (1998) het in Israel ondersoek ingestel na die verskillende maniere waarop gewese huweliksmaats, wat ten minste twee jaar reeds geskei is, mekaar sien en met mekaar kontak het. Hulle bevind dat dit wel 'n invloed het op die gesin se algemene aanpassing en welstand. Drie verskillende maniere om die verhouding met die vorige eggenoot te hanteer, is geïdentifiseer, naamlik "*integrative, semi-integrative and non-integrative approaches to the former spouse*" (Mazor et al., 1998, p. 65). Individue wat eersgenoemde houding inslaan, beskou die egskeiding reeds as 'n geïntegreerde deel van hul lewensiklus. Die huwelik word in

realistiese terme beskou as iets wat nie ontken moet word nie, maar ook as iets waarna met vreugde teruggekyk kan word. Die egskeiding is deur die vrouens beskou as een van die sake waardeur hulle op hul lewenspad moes gaan om hulle te help groei. Alhoewel daar nie oordrewe kontak tussen die twee gewese huweliksmaats is nie, vermy hulle ook nie mekaar nie. Diegene wat die semi-geïntegreerde benadering volg, is besig met die proses om deur emosies soos woede en verwerping te werk, sodat gelyke verantwoordelikheid vir die egskeiding uiteindelik aanvaar kan word. Individue wat nie-geïntegreerde hanteringspatrone volg, aanvaar nog glad nie die egskeiding nie en dink aan die huwelik en gewese maat met gevoelens van bitterheid. Gevolglik vind kommunikasie nie gemaklik plaas nie met negatiewe gevolge vir die gesin. Beduidende korrelasies is gevind tussen die geïntegreerde hanteringstyl, vermoë om te kan vergewe en beter algemene gesinsaanpassing ná 'n egskeiding (Mazor et al., 1998). Daar moet egter in gedagte gehou word dat tydsverloop 'n baie belangrike rol speel in geskeide volwassenes se houding teenoor hul gewese eggenote. Hopelik sal daar na die aanvanklike krisistydperk geleidelik beweeg word in die rigting van geïntegreerde hanteringstyle.

Die aard van die verhoudings binne die gesin is volgens Walsh (1996) belangriker as die gesinstruktuur in die hantering van krisis. Sleutelemente wat uitgesonder kan word vir gesinsaanpassing na afloop van die krisis is 1) die erkenning en deel van die gevolge van die verlies, 2) oop kommunikasie vir die meedeel en uitruil van ervarings, 3) erkenning van die gesin as 'n steeds bestaande gesinstruktuur, en 4) die gesin se vermoë om in ander verhoudings en lewensdoelstellings te herbelê (Walsh & McGoldrick, in Walsh, 1998). Verder toon navorsing van Magistad en Rettig (1999) dat ouers na 'n egskeiding ter wille van hulself en die kinders daarteen moet waak om in manipulerende "*power and control dynamics*," veral op finansiële en emosionele vlak, betrokke te raak.

3.2.9 Optimisme in die gesin

Gesinne wat hulself as suksesvol bestempel, is volgens Morrison (1995) gelukkig. Hulle praat openlik oor die negatiewe ervarings en gevoelens en konsentreer op groei en ontwikkeling en hulle deel ook 'n opgewondenheid oor die toekoms. Volgens Walsh (1996) het Seligman aanvanklik gefokus op aangeleerde hulpeloosheid. Seligman het die hipotese voorgestel dat as hulpeloosheid aangeleer kan word, dit net sowel afgeleer kan word. Terselfdertyd kan aangeleerde optimisme, wat direk met veerkragtigheid verband kan hou, aangeneem word, aangesien positiewe denke 'n groot uitwerking het op gesinslede se houding teenoor die lewe en uitdagings.

Horwitz (1998) beskou 'n ontvanklikheid vir geleenthede as verbandhoudend met die aanvaarding van 'n positiewe siening oor die toekoms, wat weer aanleiding gee tot ontvanklikheid vir positiewe ervarings waar dit afwesig sou wees. Carver (1998) stel ook voor dat die aanvaarding van 'n probleem en herstrukturering daarvan op 'n positiewe wyse tot gunstige hanteringstrategieë tydens 'n krisis aanleiding kan gee. Herman-Stahl en Petersen (aangehaal in Dumont & Provost, 1998) het tydens hul studie oor veerkragtigheid tydens stres en depressie by adolessente gevind dat die veerkragtige groep onderskei kon word deur kenmerke soos optimisme en 'n goeie verhouding met ouers en/of vriende. In gesinsterapie, waar herformulering die sentrale tegniek tydens terapie is, word die aanneem van 'n positiewe siening tydens 'n krisis reeds 'n geruime tyd aanvaar (Hawley, 2000).

3.2.10 Ouerskapspraktyke

Ten spyte van die aanwesigheid van hoë risikofaktore soos lae sosio-ekonomiese status en enkelouerskap, is sekere ouerskapspraktyke geïdentifiseer wat as beskermende faktore kan dien (Allen, 1981; Lamborn, Dornbusch & Steinberg,

1996). Die toepassing van konsekwente reëls, hoë vlakke van ouerlike beheer en kontrole en goeie, ewewigtige dissipline dien as beskermende faktore in gesinne. Ouers se siening van hul doeltreffendheid as ouer kan ook dien as 'n beskermende faktor (Murry & Brody, 1999). Ouers wat glo dat hulle oor die vaardighede beskik om hulle kinders se bevoegdhede te bevorder, is byvoorbeeld meer geneig om met instansies in verbinding te tree namens hulle kinders (Brody, Flor & Gibson, aangehaal in Murry & Brody, 1999). Kinders vaar goed in gesinne waar goeie verhoudings met beide ouers gehandhaaf word, waar die kind nie blootgestel word aan konflik tussen die ouers nie, waar daar nie lelike stories vertel word oor die ouer wat nie meer deel van die kind se lewe vorm nie, en waar 'n goeie verhouding met minstens een ouer bestaan (Barnes, 1999).

Baumrind (1973), Gardner (1989), Patterson (1982) en Rothbaum en Weisz (1994) het onder andere navorsing gedoen oor die uitwerking van ouerskapspraktyke op kinders se aanpassing ná veranderinge in die gesinstruktuur. Dramatiese onderbrekings en veranderinge in ouerskapspraktyke en style vind volgens hierdie skrywers plaas ná onder andere 'n egskeiding. Wallerstein en Kelly (1980) verwys na hierdie tydperk as 'n periode van "*diminished parenting*." Aangesien sekere ouers op hul kinders steun vir bystand, is dit belangrik om te sorg dat die ouer-kind rol nie omgeruil word nie, maar gehandhaaf word. Goeie ouer-kind verhoudings dien as buffers teen stres en is 'n aanduiding van die waarskynlike aanwesigheid van sosiale vaardighede wat tuis en by die skool gebruik word (Shaw, Winslow & Flanagan, 1999).

3.2.11 Hanteringsmeganismes

Hantering (*coping*) word deur Pearlin en Schooler (1978) gedefinieer as daardie gedrag (of meganisme) wat mense openbaar ten einde te verhoed dat hulle deur lewenstressors skade aangedoen word. Dit is dus enige reaksie op eksterne lewenstressors wat dien om emosionele ongemak te verhoed, ontduik of beheer. Volgens Carver (1998) is hanteringstrategieë 'n stel hoedanighede wat aangewend word tydens 'n krisis en kan dit persoonlik of kontekstueel wees.

Lazarus en Folkman (1984) beskou hantering as kognitiewe- en gedragspogings wat gesinslede die geleentheid bied vir die hantering, ontvlugting en vermindering van stres. Probleemoplossende hanteringstrategieë fokus op 'n verandering van die situasie (*approach-withdrawal* model), terwyl hanteringstrategieë wat negatiewe emosies inkorporeer, op die vermindering van sielkundige ongemak konsentreer deur die situasie te vermy (*problem-emotion focus* model). Strategieë vir probleemoplossing is dus instrumenteel tydens die vermindering van stres en die bevordering van veerkragtigheid (Lazarus & Folkman, 1984).

'n Positiewe verband tussen goed ontwikkelde hanteringsmeganismes en 'n groter mate van veerkragtigheid is by kinders na afloop van egskeidings gevind (Sandler, Tein & West, 1994). Effektiewe hanteringsmeganismes kan dus as buffer dien teen die uitwerking van stres.

3.2.12 Kultuur

Sowel McCubbin, McCubbin en Thompson (1996) as Smith (1999) beweer dat gesinsveerkragtigheid na gelang van die kulturele konteks van 'n gesin kan verskil. As gevolg van kulturele verskille, is dit moontlik dat veerkragtigheid verskillend uitgedruk word in die verskillende kontekste waarbinne mense van verskillende kulture hulle bestaan voer.

Baer (1999) het ondersoek ingestel na etniese verskille binne gesinsprosesse. In hierdie ondersoek is die gesin se vermoë om 'n adolessent te beheer en te monitor, bepaal. Daar is volgens Baer verskeie redes waarom etniese verskille tydens gesinsnavorsing verwag word. Een verwysing is na die verandering in gesinsvormingspatrone wanneer 'n verskuiwing in ouerskap voorkom, byvoorbeeld egskeiding, wat uitloop op 'n enkelouergesin of volwassenes wat tradisionele rolle wysig. Die tweede rede is etniese faktore wat die gesinslewe vir 'n adolessent vorm deur die gesin se tradisies, meelewing en verbintenis. Wanneer 'n gesin egter een van hierdie basiese aspekte ontbreek, kan die adolessent in 'n onstabiele omgewing opgroei. Ten opsigte van die verskillende gesinsprosesse (gesinskonflik, kommunikasie en gesinskohesie), is daar egter in al drie etniese groepe meer ooreenkomste as verskille gekry (Baer, 1999).

3.3 SAMEVATTING

Uit die literatuurbronne is dit duidelik dat daar verskillende faktore is wat gesinsveerkragtigheid beïnvloed en selfs bepaal. Veerkragtigheid hang nie net van individuele karaktertrekke af nie, maar van 'n kombinasie van gesinsprosesse. Die doel van die huidige studie is om van die prosesse en faktore wat veerkragtigheid fasiliteer by arm enkelouergesinne, te identifiseer en te verstaan. Die resultate kan tot beter begrip van die universele faktore lei wat bydra tot gesinsveerkragtigheid.

HOOFSTUK 4

METODE VAN ONDERSOEK

4.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk word die ondersoekgroep, insameling van data, die meetinstrumente wat gebruik is en die statistiese prosedures bespreek.

Vir die doeleindes van hierdie studie is van 'n verkennende-beskrywende navorsingsontwerp gebruik gemaak. Die ondersoek het die vorm van 'n eenmalige dwarsnitopname van arm enkelouergesinne aangeneem, wat van hierdie ondersoek 'n empiriese ondersoek maak. Die ondersoek is primêr kwantitatief van aard. Die doel is om faktore wat met veerkragtigheid verband hou, te identifiseer en te beskryf deur empiries meetbare konstrakte met behulp van vraelyste te meet. Die bevindinge is hoofsaaklik die produk van statistiese analises (Pearson produk-moment korrelasies en variansie ontledings) en opsommings. Alhoewel kwalitatiewe navorsing vanuit die postmodernistiese siening toenemend aandag geniet, is slegs 'n semi-gestruktureerde vraelys in hierdie ondersoek gebruik. Selfrapporteringsvraelyste is onafhanklik deur die ouer en 'n kind, as verteenwoordigers van die gesin, voltooi.

Garvin et al. (1993), McCubbin et al. (1993), Antonovsky en Sourani (1988) en Hawley (2000) het bevind dat gesinne met 'n sterker sin van koherensie met meer gemak ná 'n krisis aanpas en dieselfde of selfs 'n hoër vlak van reorganisasie na die krisistydperk bereik. Sowel gesinskoherensie, asook die waargenome vlak van gesinsfunksionering, word gevolglik as afhanklike veranderlikes in die huidige ondersoek beskou. Die onafhanklike veranderlikes verwys na die potensiële faktore wat bydrae tot gesinsveerkragtigheid, en sluit onder andere sosiale ondersteuning, ondersteuning vanaf familie en vriende, gesinsgehardheid, herformulering, geestelike

en religieuse ondersteuning in. Die meetinstrumente wat gebruik is om inligting rakende die afhanklike en onafhanklike veranderlikes te bekom, word in paragraaf 4.3 bespreek.

4.2 DEELNEMERS

Die teikengroep waarop hierdie ondersoek fokus, is arm enkelouergesinne. Die ondersoekgroep het bestaan uit 'n beskikbaarheidsteekproef. 'n Maatskaplike werker in diens van die Departement Sosiale Ontwikkeling (voorheen die Departement van Welsyn), Paarl, is aanvanklik genader om gesinne te identifiseer wat aan die volgende insluitingskriteria voldoen:

- Die enkelouer moes vir ten minste twee jaar al 'n enkelouer wees.
- Die kind wat die vraelys moes invul, moes die oudste kind nog op skool wees, en nog in die huis woon.
- Die enkelouer moes nie weer in 'n verhouding, of getroud wees nie.
- Die totale inkomste van die huishouding moes nie meer as R1500.00 per maand wees nie, aangesien dit beskou word as die broodlyn en gevolglik 'n huishouding as arm klassifiseer (Broodlyn van R1500.00 per maand, Sub-direktoraat: Sosiale Navorsing en Wes-Kaapse Bevolkingseenheid, November 1999).

Beide die enkelouer en die kind moes aan die ondersoek deelneem. Die identifisering van geskikte gesinne deur die maatskaplike werker was egter onmoontlik, aangesien die adresse vertroulik deur die enkelouer aan die departement verskaf is en spesiale toestemming vanaf elke ouer verkry moes word.

Die predikant van die Verenigende Gereformeerde Kerk in die Paarl is gevolglik genader om te help met die identifisering van enkelouergesinne wat aan die navorsingsprojek kon deelneem. Die predikant is persoonlik gekontak om die aard en

doel van die ondersoek te verduidelik en is versoek om die name en adresse van enkelouers in sy gemeente, wat aan die insluitingskriteria voldoen, te verskaf. Dieselfde insluitingskriteria aan die hand waarvan enkelouergesinne geïdentifiseer moes word deur die maatskaplike werker, is aan die predikant verskaf.

Uit die persoonlike besonderhede verskaf deur die predikant, is gevind dat 32 enkelouergesinne volledig voldoen het aan die kriteria. Aangesien die 32 enkelouergesinne te min was vir die doeleindes van die ondersoek, het die navorser besluit om van 'n sneeubaltechniek gebruik te maak om ten minste 50 deelnemers te verkry. Beide ouer en kind is gevra of hulle kennis dra van ander gesinne wat aan die insluitingskriteria voldoen en of hulle bereid was om die adresse van hierdie gesinne te voorsien. Gevolglik is 51 gesinne in totaal geïdentifiseer om aan die navorsing deel te neem, maar slegs 21 kinders het aan die insluitingskriteria voldoen. Die gemiddelde ouderdom van die ouers ($n=51$) was 35 ($SA=8.7$) en die gemiddelde ouderdom van die deelnemende kinders ($n=21$) was 16.2 ($SA=1.70$). Van die enkelouers was 27.5% geskei ($n=14$), 19.6% was weduwees ($n=10$) en 52.9% was nooit getroud nie ($n=27$). Die enkelouers was almal vroulik ($n=51$). Van die kinders was 23.8% manlik ($n=5$) en 76.2% vroulik ($n=16$).

Slegs nege van die enkelouergesinne het nie familieledede gehad wat by hulle ingewoon het nie. Die meerderheid gesinne (82.3%) het dus deel van uitgebreide gesinne gevorm. Ses-en-twintig gesinne (51.0%) het in woonstelle gebly, wat hoofsaaklik uit een of twee slaapkamers bestaan het. Twintig gesinne (39.2%) het in enkelvertrek huisies gebly. Die enkelouergesinne se milieu was baie beknop en het nie baie ruimte gelaat vir privaatheid nie. Karige meubels het in afgebakende leefvertreke gestaan en in meeste gevalle was die mees basiese sanitêre geriewe nie onmiddellik beskikbaar nie. In Tabel 4.1 word die biografiese besonderhede van die ouers getoon.

Tabel 4.1*Biografiese Gegewens van die Ouers in die Onderzoekgroep (N=51).*

Veranderlike	Klassifikasie	Frekwensie	Persentasie
Enkelouerstatus	Geskei	14	27.50
	Weduwee	10	19.60
	Nooit getroud	27	52.94
Aantal kinders per gesin	Een	6	11.76
	Twee	19	37.25
	Drie	24	47.06
	Meer as drie	2	3.92
Werkstatus	Voltyds	13	25.49
	Deeltyds	26	50.98
	Werkloos	12	23.53
Tipe werk	Fabriek	7	13.73
	Plaaswerk	10	19.61
	Huishulp	16	31.37
	Skoonmaker	5	9.80
	Verkoopwerk	1	1.96
Kwalifikasie	Laerskool	21	41.18
	Hoërskool	30	58.82
Inkomste per maand	R500 en minder	31	60.78
	R501 tot R1000	18	35.29
	R1001 en meer	2	3.92
Tipe behuising	Woonstel	26	50.98
	Huis	20	39.22
	Kamer in huis/woonstel	4	7.84
	Buitegebou	1	1.96
Kerkverband	VGK	29	56.86
	Apostolies	5	9.80
	Anglikaans	5	9.80
	AGS	12	23.53

4.3 MEETINSTRUMENTE

Ten einde persoonlike gegewens van die ondersoekgroep te verkry, is 'n biografiese vraelys spesifiek vir die ondersoek opgestel.

Tot hede is daar nie 'n enkele instrument wat veerkragtigheid of gesinsveerkragtigheid ten volle meet nie. In die huidige ondersoek is op 'n samestelling van 'n aantal meetinstrumente besluit wat volgens die literatuurbronne, kenmerke van veerkragtigheid meet. Soos reeds aangedui, is besluit om beide gesinskoherensie en vlak van gesinsfunksionering as afhanklike veranderlikes te beskou, en al die ander veranderlikes as onafhanklike veranderlikes te hanteer. Hierdie meetinstrumente word vervolgens in meer besonderhede bespreek.

4.3.1 Biografiese vraelys

'n Biografiese vraelys is saamgestel ten einde beskrywende inligting te bekom betreffende gesinsamestelling (byvoorbeeld ouderdom en geslag van kinders), huishoudingsamestelling (byvoorbeeld ander persone wat permanent saamwoon in die woning), opvoedkundige peil, rede vir enkelouerskap (byvoorbeeld as gevolg van afsterwe van eggenoot, egskeiding, buite-egtelike geboorte of vervreemd), kerkverband, werkstatus en aard van werk, inkomste, aantal jare as enkelouer, aantal kinders in gesin, ouderdom en geslag van kinders.

'n Semi-gestruktureerde onderhoud is by die biografiese vraelys ingesluit waarmee die ouer versoek is om die belangrikste faktore, sterktes of hanteringsmeganismes te noem wat die gesin deur die krisistydperk van enkelouerskap gehelp het. Verdere vrae tydens die onderhoud het gefokus op welke ondersteuningsbasis hulle op staatmaak om te oorleef na die egskeiding, sterfte of buite-egtelike geboorte, byvoorbeeld of godsdiens 'n rol speel, of hulle op familie en vriende steun, en in welke mate hulle as gesin op mekaar steun.

4.3.2 Die *Family Hardiness Index* (FHI)

Die FHI is ontwikkel om die kenmerk van “*hardiness*” (gehardheid, taaiheid) as ‘n stresverweerder en aanpassingsbron in die gesin te meet (McCubbin & Thompson, 1987). Volgens die skrywers verwys “*family hardiness*” spesifiek na die interne sterktes en bestendigheid (“*durability*”) van die gesinseenheid. Dit word verder gekenmerk deur ‘n gevoel van *beheer* oor die uitkomstes van lewensgebeure en teenspoed, die beskouing van verandering as *voordelig*, en ‘n *aktiewe* eerder as ‘n *passiewe* oriëntasie ten opsigte van aanpassing en die hantering van stresvolle situasies.

Die FHI is ‘n 20-item Likert-tipe instrument bestaande uit drie subskale, naamlik toewyding, uitdaging en kontrole (“*co-oriented commitment, challenge and control*”) wat die respondent versoek om aan te dui op ‘n 4-punt skaal tot watter mate (onwaar, meestal onwaar, meestal waar, waar) elke stelling hul huidige gesinsituasie beskryf. Die toewydingsubskaal meet die gesin se gevoel van interne sterktes, van op mekaar staat maak en vermoë om saam te werk, terwyl die uitdagingsubskaal die gesin se pogings om innoverend op te tree, aktief te wees en nuwe vaardighede aan te leer, meet. Die kontrolesubskaal meet die gesin se gevoel van in beheer wees, met ander woorde hul interne lokus van kontrole, teenoor ‘n eksterne lokus van kontrole.

McCubbin, Thompson en McCubbin (1996) het ‘n interne betroubaarheidskoëffisiënt van .82 (Cronbach se alpha) aangedui en geldigheidskoëffisiënte wat wissel tussen .20 en .23 met gesinstevredenheid, gesinstyd- en roetines en buigsaamheid verkry.

4.3.3 Die *Social Support Index (SSI)*

Die SSI is deur McCubbin, Patterson en Glynn (McCubbin et al., 1996) ontwikkel, om die mate waartoe gesinne geïntegreer is in die gemeenskap, en die gemeenskap as 'n bron van ondersteuning ervaar ten opsigte van emosionele ondersteuning (soos erkenning), agtenswaardige ondersteuning (soos toegeneentheid) en netwerk-ondersteuning (verhoudinge met familieledede), te evalueer (McCubbin et al., 1993). Die skaal bestaan uit 17 items gebaseer op 'n 5-punt Likert skaal waar 1 dui op Verskil Sterk en 5 dui op Stem Sterk Saam.

McCubbin et al. (1996) rapporteer 'n interne betroubaarheid (Cronbach se alpha) van .82, toets-hertoetsbetroubaarheid van .83 en 'n geldigheidskoeffisiënt (korrelasie met kriteria van gesinswelsyn) van .40 vir hierdie meetinstrument.

4.3.4 Die *Family Crisis Oriented Personal Evaluation Scales (F-COPES)*

Die F-COPES is ontwikkel vir die identifisering van probleemoplossings- en gedragstrategieë wat tydens krisis- of probleemsituasies deur gesinne aangewend word (McCubbin, Larsen & Olson, 1982). Hierdie meetinstrument steun op die hanteringsdimensies van die Dubbele ABCX-model, waarin die volgende faktore geïntegreer is: ophoping, gesinshulpbronne, en betekenis/persepsie. Die F-COPES vraelys het 30 hanteringsgedragsitems wat op twee vlakke van interaksie fokus soos uiteengesit in die Dubbele ABCX-model, naamlik: 1) individueel tot gesinstelsel (die wyse waarop die gesin intern tussen gesinslede die moeilikhede en probleme hanteer), en 2) gesin tot sosiale omgewing (die wyse waarop 'n gesin probleme buite hul grense, maar wat steeds die gesinseenheid- en lede affekteer, ekstern hanteer).

Die 30 items is op 'n 5-punt Likert skaal gebaseer, en hoë punte is 'n aanduiding van effektiewe positiewe hanteringsgedrag (*coping behaviour*). Die skaal bestaan verder uit vyf subskale wat weer in twee dimensies ingedeel is, naamlik interne

gesinshanteringstrategieë (“*internal family coping strategies*”) en eksterne gesinshanteringstrategieë (“*external family coping strategies*”). Die interne strategieë definieer die manier waarop krisisse hanteer word deur gebruik te maak van ondersteuningsbronne binne die kerngesinstelsel, en is soos volg: 1) herformulering of herdefiniëring van die probleem in terme van die betekenis wat dit vir die gesin het, hetsy positief, negatief of neutraal (Cronbach se alpha $r = .64$) en 2); passiewe waardering (Cronbach se alpha $r = .66$), verwysend na die gesin se geneigdheid om niks aan krisissituasies te doen nie. Volgens die skrywers is hierdie vermydingsrespons gebaseer op ‘n gebrek aan vertroue in eie vermoë om uitkomst te wysig. Eksterne strategieë verwys na die aktiewe gedrag wat die gesin aanneem om ondersteuningsbronne buite die kerngesinstelsel te verkry, en is soos volg: 1) die verkryging van sosiale ondersteuning, byvoorbeeld van vriende (Cronbach se alpha $r = .74$), familieledede (Cronbach se alpha $r = .86$) en bure (Cronbach se alpha $r = .79$), 2) die soeke na godsdienstige ondersteuning (Cronbach se alpha $r = .87$), en 3) die mobilisering van die gesin om hulp te verkry en hulp te aanvaar (Cronbach se alpha $r = .70$) (McCubbin et al., 1982). ‘n Toets-hertoets betroubaarheidskoëffisiënt van .71 en ‘n interne betroubaarheidskoëffisiënt van .77 (Cronbach se alpha) vir die totale skaal is verkry (Reis & Heppner, 1993). Konstruktiewaldigheid van die vraelys is met behulp van faktoranalise en ‘n varimax-rotasie van die asse bewys (McCubbin et al., 1996).

4.3.5 Die *Relative and Friend Support Index (RFS)*

Die RFS is ontwerp deur McCubbin, Larsen en Olson, en bestaan uit 8 items waarop respondente die mate moet aandui waartoe hulle hulself wend tot familie- en vriendekring vir ondersteuning as een van die hanteringstrategieë wat die gesinseenheid gebruik om stressors en probleme te hanteer (McCubbin et al., 1996).

Die 8 items, wat verband hou met onder andere die deel van probleme of soek van raad by bure of uitgebreide familieledede, is gebaseer op 'n 5-punt Likert skaal waar 1 dui op 'n respons wat sterk verskil, en 5 aandui dat die persoon sterk met die stelling saamstem. Die skaal het 'n interne betroubaarheid van .82 (Cronbach se alpha) en 'n geldigheidskoëffisiënt (korrelasie met die oorspronklike *Family Crisis Oriented Personal Evaluation Scales (F-COPES)*) van .99 (McCubbin et al., 1996).

4.3.6 Die *Family Sense of Coherence Scale (FSOC)* (Afhanklike veranderlike)

Om die vlak van gesinskoherensie ten opsigte van die interne en eksterne omgewing te meet, is die Gesinskoherensieskaal (FSOC), bestaande uit 26 semanties-differensiële items gebaseer op 'n 7-punt Likert skaal, gebruik (Antonovsky & Sourani, 1988). Gesinskoherensie verwys volgens die outeurs na 'n oriëntasie tussen gesinslede dat interne en eksterne stimuli gestruktureerd en voorspelbaar is, dat weerstandshulpbronne beskikbaar is vir die hantering van die stimuli, en dat lewenseise waardige uitdagings is. Hoe sterker die gesin se koherensie-sin, hoe beter is die aanpassing of tevredenheid met die aanpassing by die gesin se interne en eksterne milieu.

Die FSOC-skaal bestaan verder uit drie subskale, naamlik verstaanbaarheid (*comprehensibility*), hanteerbaarheid (*manageability*) en betekenisvolheid (*meaningfulness*). Onderliggend aan elke item is die mate waartoe die respondent die wêreld as verstaanbaar, hanteerbaar en betekenisvol interpreteer (Antonovsky & Sourani, 1988). Agt van die items hou verband met verstaanbaarheid, nege items hou verband met hanteerbaarheid, en nege hou verband met betekenisvolheid. Veertien van die items is negatief geformuleer, met die gevolg dat omgekeerde waardetoekenning toegepas word sodat 'n hoë telling altyd verteenwoordigend is van sterk gesinskoherensie. Antonovsky en Sourani (1988) rapporteer 'n interne

betroubaarheidskoëffisiënt van .92 (Cronbach se alpha) vir die hele skaal. Ten opsigte van geldigheid is 'n hoë korrelasie van .71 tussen die FSOC-skaal en ander gesinsaanpassingsskale gevind (Antonovsky & Sourani, 1988).

4.3.7 Die *Family Attachment and Changeability Index 8 (FACI8)* (Afhanklike veranderlike)

Die FACI8 word vir ontledingsdoeleindes in hierdie ondersoek ook as meetinstrument gebruik. Die FACI8 is 'n 16-item skaal wat ontwerp is om gesinsfunksionering te meet, ná heelwat kritiek teen die *FACES (Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scales)* I, II en III (McCubbin et al., 1996). Elke item in die skaal word op 'n 6-punt Likert skaal beoordeel in terme van hoe gereeld 'n betrokke gebeurtenis voorkom, vanaf *nooit* tot *altyd*, met 6 wat dui op *nie van toepassing nie*. Die FACI8 bestaan uit twee subskale, naamlik Gehegtheid en Veranderlikheid. Die gehegheidskaal, bestaande uit agt items, is ontwerp om die sterkte van gesinslede se gehegtheid aan mekaar te bepaal. Die veranderlikheidskaal, ook bestaande uit agt items, is ontwerp om te bepaal hoe buigzaam gesinslede in hulle onderlinge verhoudings is vir verandering. Die gehegheidskaal se items is negatief geformuleer met die gevolg dat omgekeerde waardetoekenning toegepas word sodat 'n hoë telling altyd verteenwoordigend is van goeie gesinsfunksionering. McCubbin et al. (1996) doen verslag oor interne betroubaarheidskoëffisiënte vir die gehegheidskaal van .73 vir jeug en .75 vir ouers en vir die veranderlikheidskaal word betroubaarheidskoëffisiënte van .80 vir jeug en .78 vir ouers (Cronbach se alpha) aangedui. Die geldigheid van die skaal is deur middel van 'n chi-kwadraat analise bevestig (McCubbin et al., 1996).

4.4 PROSEDURE

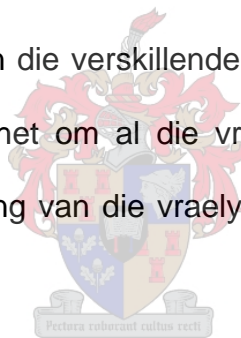
Elk van die 51 geïdentifiseerde gesinne is persoonlik tuis besoek ten einde die doel en aard van die ondersoek te verduidelik en hulle bereidwilligheid om deel te neem, vas te stel. Daar is aan die ouer verduidelik dat deelname vrywillig is, dat anonimiteit verseker is, en dat daar geleentheid sal wees om vrae oor onduidelikhede te stel. Die betrokke kind wat saam met die ouer as verteenwoordiger van hul gesin sou optree, is ook geïdentifiseer en sy/haar bereidwilligheid om deel te neem aan die ondersoek is bevestig. Afsprake is gereël met diegene wat nie onmiddellik beskikbaar was nie. In alle gevalle was die geïdentifiseerde respondente bereid om aan die ondersoek deel te neem.

Die biografiese vraelys en semi-gestruktureerde onderhoud is voor die ander meetinstrumente geadministreer ten einde eensydige antwoorde te vermy, asook om te waak teen blootstelling aan moontlike antwoorde in die meetinstrumente. Na voltooiing van die biografiese vraelys deur die ouer, met die fasilitering van die navorser, is die semi-gestruktureerde onderhoud met die ouer gevoer. Die onderhoudstyl was van so 'n aard dat die antwoorde en nodige response verkry is en ook geleentheid gegee is aan die ouer vir persoonlike opinies en uitdrukking van gevoelens. Bespreking van die vrae is aangemoedig en alle insette is verwelkom. Tydens die onderhoud is kriptiese notas gemaak van die ouer se response.

Moontlike beperkinge van hierdie tipe prosedure wat die resultate kan beïnvloed, sluit onder andere sosiaal-aanvaarbare sydigheid, onderhoud sydigheid en evaluasievrees. Deelnemers kan as gevolg van sosiaal-aanvaarbare sydigheid geneig wees om die sosiaal-aanvaarbare antwoorde te gee, eerder as om te beskryf wat hulle eintlik dink, glo of doen. Dit kan ook wees dat die deelnemers hulself in 'n goeie lig by die onderhoudvoerder wil stel, en gevolglik antwoorde gee wat hulle dink vir die onderhoudvoerder aanvaarbaar sal wees. Dit kan lei tot oor-rapportering van wat nie

is nie, en kan dus die interpretering van die resultate beïnvloed. Selfs die onderhoudvoerder kan hier sydigheid demonstreer, deur neer te skryf wat hy/sy dink gehoor moet word, of wanneer die onderhoudvoerder die manier waarop die deelnemers die vrae beantwoord, beïnvloed. Deelnemers kan ook angstig wees oor die feit dat hulle ge-evalueer gaan word en gevolglik verwag dat hulle sleg gaan doen, nog voordat hulle met die evaluasie begin het. Hierdie angstigheid kan veroorsaak dat die deelnemers swak vaar en kan gevolglik die resultate beïnvloed.

Nadat die onderhoud voltooi is, is die vraelyste aan die ouer en kind oorhandig om apart ingevul te word in die teenwoordigheid van die navorser. Hulp is verleen waar nodig. Aangesien meeste van die deelnemers nie hoog geskool is nie, was die invul van die vraelyste effens moeilik en moes die navorser deurentyd hulp verleen met die interpretasie en invul van die verskillende vraelyste. Die gevolg was dat die gemiddelde tyd wat dit geduur het om al die vraelyste van een gesin te voltooi, bykans drie uur was. Na voltooiing van die vraelyste is die ouer en kind bedank vir hul deelname aan die ondersoek.

Die vraelyste is volgens vasgestelde riglyne nagesien en gekontroleer.

4.5 DATA-ONTLEDINGSTEGNIEKE GEBRUIK

Beskrywende statistiek is gebruik om die biografiese veranderlikes te beskryf, byvoorbeeld ouderdom van ouer, aantal jare as enkelouer, werkstatus, rede vir enkelouerskap, opvoedkundige vlak, asook inkomste.

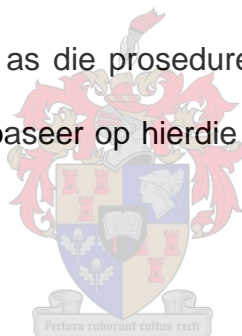
Pearson produk-moment korrelasies is gebruik ten einde verwantskappe tussen beide afhanklike veranderlikes (gesinskoherensie en gesinsfunksionering) en potensiële veerkragtigheidsveranderlikes te bepaal, asook om die korrelasie tussen die twee afhanklike veranderlikes te bepaal.

Variansie ontledings is ook gedoen om te bepaal of gesinskoherensie en gesinsfunksionering binne die verskillende tipes enkelouergesinne verskil, naamlik die gesin waar die ouer geskei is, waar die eggenoot afgesterf is, of waar die ouer nooit getroud is nie.

Die kwalitatiewe data is gekwantifiseer en ontleed volgens spesifieke temas wat tydens die onderhoude voorgekom het (Neuman, 2001).

4.6 SAMEVATTING

Hierdie hoofstuk het die navorsingsmetodologie wat gevolg is om die doelwit van die studie te bereik, beskryf. Die navorsingsontwerp is bespreek en die insluitingskriteria van die deelnemers is gerapporteer. Die meetinstrumente wat tydens die studie gebruik word is bespreek, sowel as die prosedures wat vir data –ontleding gebruik word. Resultate wat verkry is gebaseer op hierdie metodologie, volg in die volgende hoofstuk.

HOOFSTUK 5

RESULTATE

5.1 INLEIDING

Die resultate van die kwalitatiewe ontledings dui daarop dat die ondersteuning wat gesinslede aan mekaar gegee het, sowel as ondersteuning vanaf familie en vriende, die belangrikste veerkragtigheidsfaktore in hierdie ondersoek was. Verder dui die kwantitatiewe ontledings op 'n beduidende positiewe verband tussen gesinskoherensie-sin en verskeie veerkragtigheidsveranderlikes, onder andere sosiale ondersteuning, ondersteuning verkry vanaf familie en vriende en gesinsgehardheid.

5.2 RESULTATE VERKRY VANAF SEMI-GESTRUKTUREERDE ONDERHOUDE

Response verkry gedurende die semi-gestruktureerde onderhoude, waarin die ouer versoek is om die belangrikste faktore, sterktes of hanteringsmeganismes te noem wat die gesin deur die krisistydperk van enkelouerskap help oorleef het, word vervolgens in Tabel 5.1 opgesom.

Tabel 5.1*Ondersteuningsbronne soos gerapporteer deur die Ouers (N=51)*

Temas	Frekwensie	Persentasie
Intra-gesinsondersteuning*	38	74.5
Ondersteuning verkry vanaf eksterne familielede	36	70.6
Ondersteuning verkry vanaf vriende	34	66.7
Geloof en spiritualiteit as ondersteuningsbron	33	64.7
Interne lokus van kontrole	32	62.7
Gesinstrots	31	60.8
Optimisme in die gesin	28	55.0
Toewyding deur gesinslede	27	52.9
Sterk persoonlikheid van gesinslede	25	49.0
Oop kommunikasie tussen gesinslede	21	41.2
Kerklidmate/gebedsgroepe wat ondersteuning gebied het	17	33.3
Positiewe benadering teenoor probleme	11	21.6
Finansiële onafhanklik/Selfbevoegdheid	9	17.6
Ondersteuning verkry vanaf bure	7	13.7
Sin vir humor	5	9.8

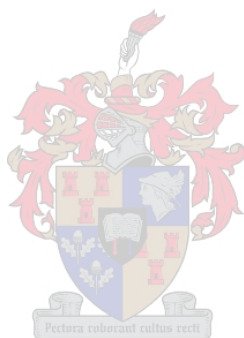
*Intra-gesinsondersteuning verwys na emosionele en praktiese ondersteuning wat gesinslede in die gesinseenheid aan mekaar verskaf.

Uit Tabel 5.1 is dit duidelik dat die ondersteuning wat gesinslede aan mekaar gebied het (intra-gesinsondersteuning), die mees prominente faktor is wat die ouers as ondersteuningshulpbron ervaar het (n=38). Hierop volg ondersteuning gebied

deur familieledede (n=36), vriende (n=34) en geloof en spiritualiteit (n=33). Gesinne se bure is deur slegs sewe van die ouers as ondersteuningshulpbron ervaar.

5.3 RESULTATE VERKRY VANAF MEETINSTRUMENTE

Ten einde verwantskappe tussen die afhanklike veranderlikes (gesinskoherensie en vlak van gesinsfunksionering) en potensiële veerkragtigheidsveranderlikes te bepaal, is Pearson produk-moment korrelasie bereken. Hierdie korrelasie-koëffisiënte word in Tabel 5.2 aangedui.

Tabel 5.2

Pearson Produk-moment Korrelasies tussen die twee afhanklike Veranderlikes (Family Sense of Coherence en FACI8) en Potensiële Veerkrachtigheidsveranderlikes

Veranderlike	FSOC		FACI8	
	Ouer (N=51)	Kind (N=21)	Ouer (N=51)	Kind (N=21)
<i>Social Support Index</i> – die mate waartoe die gesin emosionele ondersteuning, agting en netwerkondersteuning binne hul gemeenskap vind	0.37*	0.21	0.35*	0.16
<i>Relative and Friend Support</i> – die gesin se geneigdheid om ondersteuning vanaf familie en vriende te gebruik	0.28*	0.44*	0.04	0.14
<i>Family Hardiness Index</i> – die interne sterktes en bestendigheid van die gesin	0.53*	0.30	0.36*	-0.14
<i>Toewyding</i> – die gesin se sin vir interne sterkte, op mekaar staat maak, afhanklikheid en hul geneigdheid om saam te werk	0.20	0.20	0.08	0.26
<i>Uitdagings</i> – die gesin se pogings om innoverend op te tree en aktief te wees sowel as om uit die uitdaging te leer.	0.42*	-0.40	0.15	0.40
<i>Kontrole</i> – verwys na 'n sin vir in beheer wees oor die uitkomste van lewenservarings en uitdagings, die mate van beheer wat die gesin oor die krisis het.	0.32*	0.15	0.43*	-0.01
<i>Family Crisis Oriented Personal Evaluation Scales (F-COPES)</i>				
<i>Herformulering</i> van die probleem as positief	0.40*	-0.01	0.24	-0.03
<i>Passiewe waardering</i> dui op die gesin se geneigdheid om niks aan krisissituasies te doen nie	0.23	0.24	0.21	-0.16
<i>Sosiale ondersteuning</i> soek by vriende, gesinslede en bure	0.23	0.35	0.11	-0.09
<i>Geestelike en religieuse ondersteuning</i> – gesin se geneigdheid om dit te bekom	0.37*	0.21	0.32*	0.53*
<i>Mobilisering</i> – gesin se geneigdheid om professionele hulp en gemeenskap-hulpbronne te verkry	0.02	-0.15	-0.06	0.06
<i>Aantal permanente inwoners in gesin se huis</i>	-0.10	-0.03	0.02	-0.02

* $p < 0.05$

Volgens die resultate van die ouers (Tabel 5.2), toon gesinskoherensie (FSOC) 'n positiewe korrelasie met die volgende veerkragtigheidsveranderlikes: sosiale ondersteuning (die mate waartoe gesinne in die gemeenskap geïntegreer is en die gemeenskap as 'n bron van ondersteuning ervaar ten opsigte van emosionele ondersteuning soos erkenning ("*recognition*") en bevestiging ("*affirmation*"), agtenswaardige ondersteuning ("*esteem support*"), toegeneentheid ("*affection*"), en netwerk-ondersteuning ("*relationships with relatives*") (McCubbin *et al.*, 1993); ondersteuning vanaf familie en vriende (die mate waartoe gesinslede die ondersteuning van hulle eie gesin of uitgebreide gesin en vriende as hanteringstrategie gebruik om stressors te hanteer; gesinsgehardheid; herformulering van die probleem as positief; en geestelike en godsdienstige ondersteuning (die gesin se geneigdheid om dit te bekom).

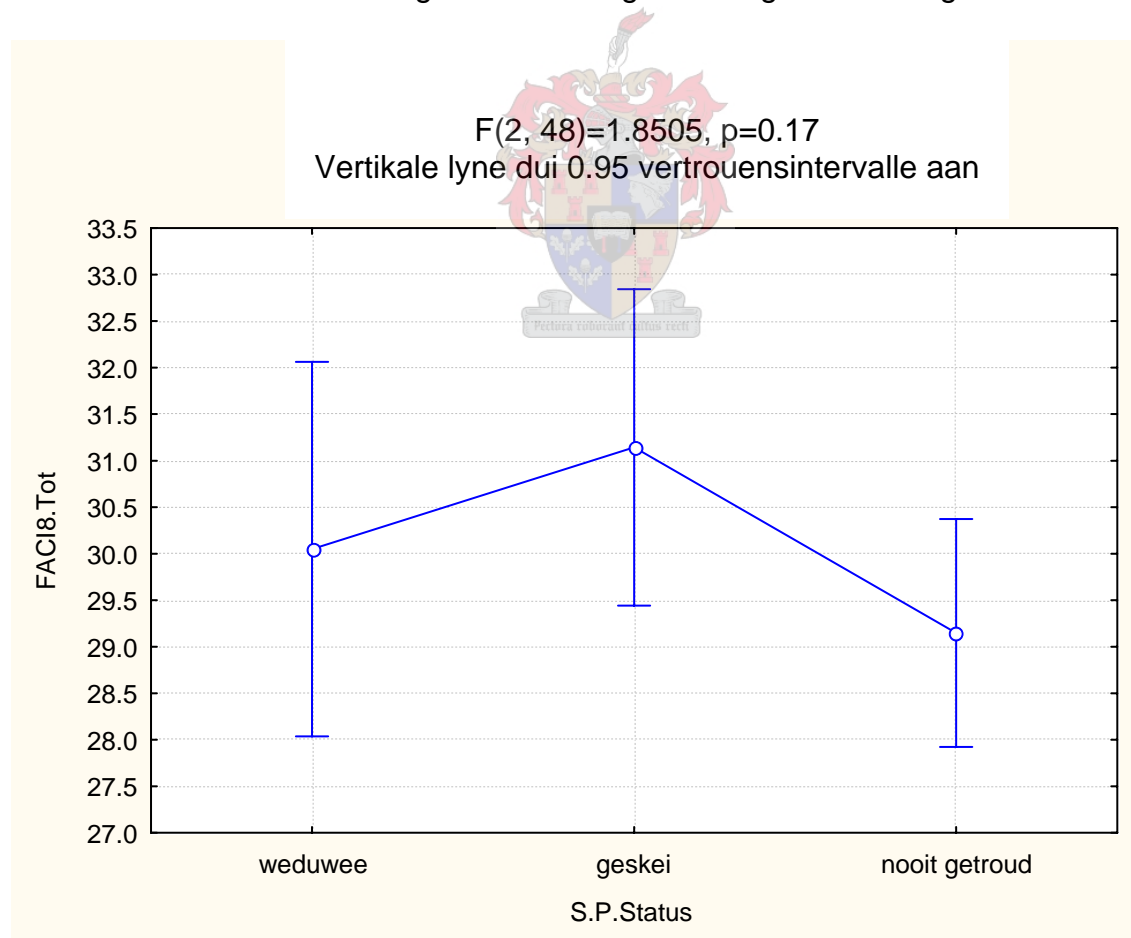
Wanneer gesinsaanpassing soos gemeet met die FACI8 as afhanklike veranderlike beskou word, word die volgende onafhanklike veranderlikes as veerkragtigheidsfaktore geïdentifiseer: sosiale ondersteuning (ervaring van die gemeenskap as 'n bron van ondersteuning), gesinsgehardheid (met besondere verwysing na kontrole wat verwys na die gesin se sin vir in beheer wees oor die uitkomst van lewenservarings) en die soeke na geestelike en godsdienstige ondersteuning as 'n hanteringsmeganisme.

Wanneer die resultate van die kinders beskou word (vergelyk Tabel 5.2), word 'n positiewe verband gevind tussen gesinskoherensie-sin en die gesin se geneigdheid om ondersteuning vanaf familie en vriende te verkry ten tye van krisis. Die resultate in Tabel 5.2 dui verder daarop dat, volgens die kinders, die gesin se geneigdheid om van geestelike en godsdienstige ondersteuning in krisistye gebruik te maak beduidend verband hou met gesinsaanpassing soos gemeet met die FACI8 as afhanklike veranderlike. Geen ander beduidende verwantskappe is tussen beide

afhanklike veranderlikes met die ander potensiële veerkragtigheidsfaktore verkry wat die kinders se resultate betref nie.

Daar is nie 'n beduidende verband gevind tussen gesinskoherensie (FSOC) of gesinsfunksionering (FACI8) met die aantal inwoners wat permanent by die gesin inwoon nie. Die gesinne se kerkverband, inkomste, tipe werk, werkstatus, kwalifikasie en tipe behuising het geen beduidende verwantskap met enige van die afhanklike veranderlikes getoon nie.

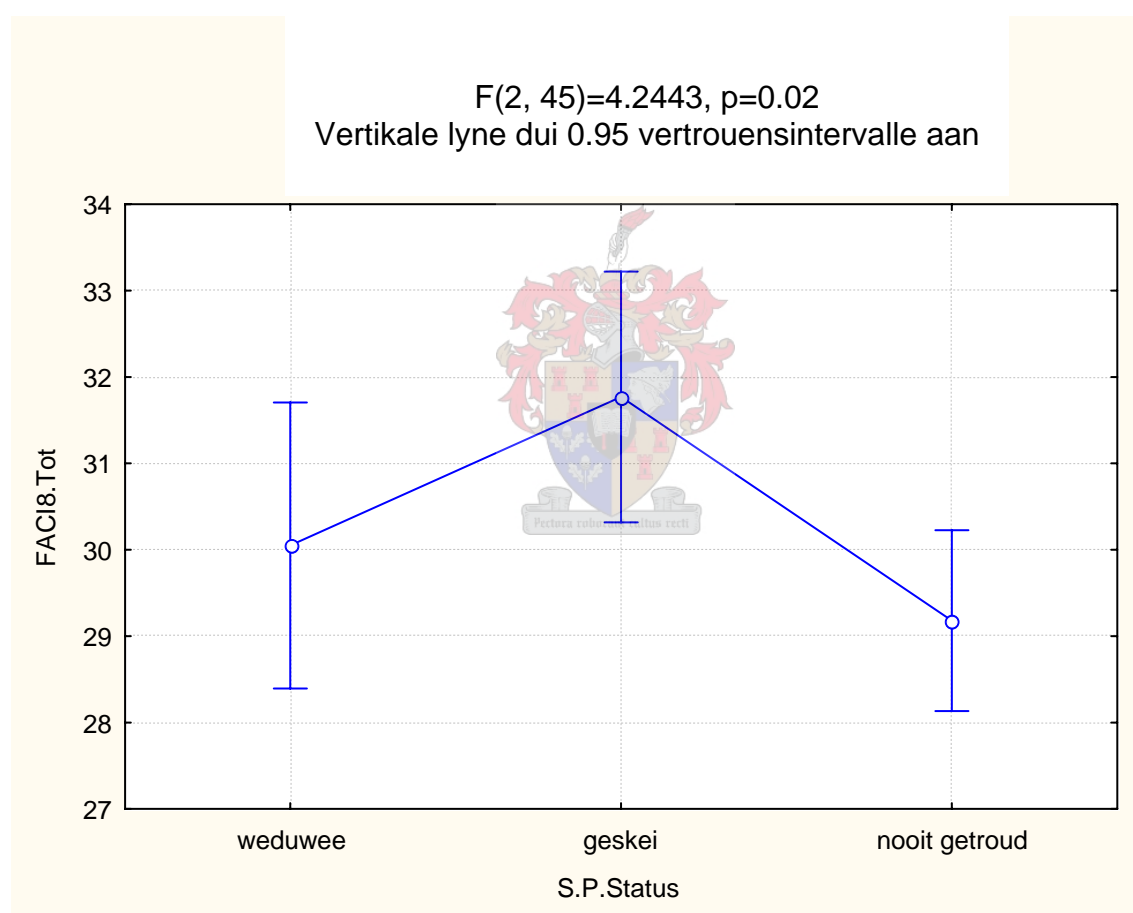
Variansie ontleding is gedoen ten einde te bepaal of gesinskoherensie (FSOC) en gesinsfunksionering (FACI8) tussen enkelouergesinne verskil, waar die ouer geskei is, die eggenoot afgesterf is, of waar die ouer nooit getroud is nie. Die resultate vir die FACI8 metings word vervolgens in Figuur 5.1 aangetoon.

Figuur 5.1. Resultate van variansie ontleding met gesinsfunksionering as afhanklike veranderlike. Figuur dui gemiddeldes per groep aan.

Die resultate dui aan daar nie 'n statisties beduidende verskil tussen die drie enkelouer tipes ten opsigte van gesinsfunksionering is nie ($p=0.17$).

Uitskieters in respondente se totale gesinsfunksioneringstelling (FACI8) is geïdentifiseer en gevolglik uitgelaat om weereens te toets vir verskille tussen die drie enkelouer tipes met betrekking tot gesinsfunksionering (FACI8). Die resultate word in Figuur 5.2 aangedui.

Figuur 5.2. Resultate van variansie ontleding met gesinsfunksionering as afhanklike veranderlike, sonder gevalle 36, 40 en 48. Figuur dui gemiddeldes per groep aan.

Uit die resultate is dit duidelik dat daar 'n beduidende verskil bestaan tussen die verskillende enkelouer tipe gesinne se persepsie van hul gesinsfunksionering

($p=0.02$). Verdere *post hoc*-analises dui aan dat beduidende verskille voorkom tussen die geskeide enkelouers en daardie enkelouers wat nooit getroud is nie (vergelyk Tabel 5.3).

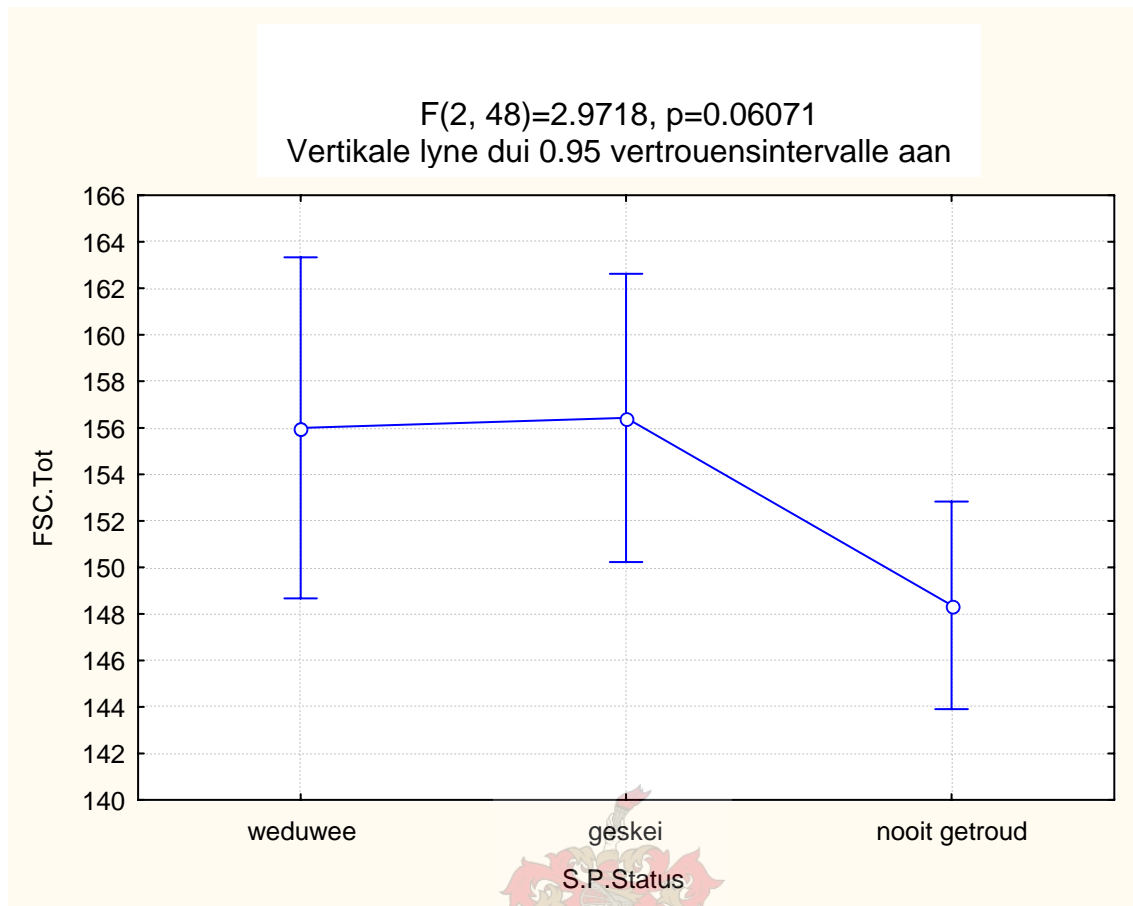
Tabel 5.3

Resultate van Post Hoc-analise op Gemiddeldes van die drie Enkelouer Tipe Gesinne

		Bonferroni toets; veranderlike FACI8.Tot (ouers data)		
Enkelouerstatus		{1}	{2}	{3}
1	Weduwee	30.050	31.769	29.180
2	Geskei	0.37		1.00
3	Nooit getroud	1.00	0.02	

Dit volg uit Tabel 5.3 dat die tellings van die groep gesinne waar die enkelouer nooit getroud was nie, beduidend verskil van die groep enkelouers wat geskei is, ten opsigte van hulle evaluering van gesinsfunksionering. Die geskeide enkelouers se evaluering van gesinsfunksionering het nie beduidend verskil van dié van die weduwee-enkelouers nie. Daar is ook geen beduidende verskil ten opsigte van evaluering van gesinsfunksionering tussen die nooit getroud en weduwee groepe gevind nie.

Die resultate van die variansie ontleding met gesinskoherensie (FSOC) as afhanklike veranderlike word in Figuur 5.3 aangedui.

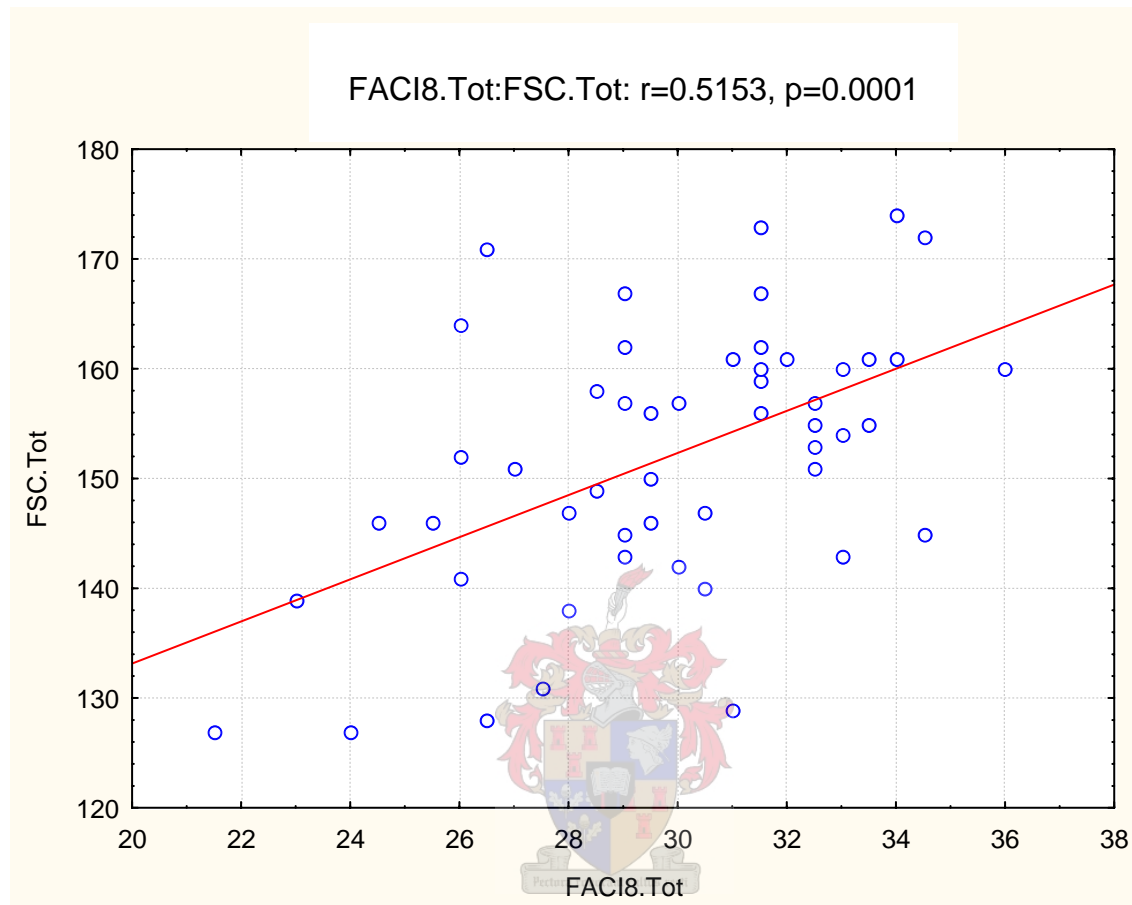
Figuur 5.3. Resultate van variansie ontleding met gesinskoherensie as afhanklike veranderlike.

Alhoewel die waarskynlikheid van verskille tussen die drie enkelouer tipes baie naby aan 5% is, is dit nie beduidend nie ($p=0.06$). Daar is dus nie beduidende verskille tussen die drie tipes enkelouer gesinne ten opsigte van hul sin van gesinskoherensie nie ($F= 2.972; p > 0.05$). Daar is wel 'n tendens dat die nooit getroude groep se gesins-koherensie-sin laer as die ander twee groepe s'n is.

Geen beduidende verskille ten opsigte van persepsie van gesinsfunksionering (FACI8), ($p=0.32$), en gesinskoherensie (FSOC), ($p=0.57$), is by die kinders gevind nie.

Ten einde die korrelasie tussen die twee afhanklike veranderlikes te bepaal, is Pearson produk-moment korrelasies bereken. Die resultate word in Figuur 5.4 voorgestel.

Figuur 5.4. Verspreidingsdiagram wat die korrelasie aandui tussen gesinskoherensie (FSOC) en gesinsfunksionering (FACI8).

'n Statisties beduidende positiewe korrelasie is gevind tussen gesinskoherensie en gesinsfunksionering ($r=0.52$, $p < 0.05$). Die enkelouer gesinne se sin van gesinskoherensie hou dus beduidend verband met hul persepsie van gesinsfunksionering.

HOOFSTUK 6

BESPREKING

6.1 BESPREKING VAN RESULTATE

Die doel van hierdie ondersoek was om veerkragtigheidsfaktore te identifiseer wat bydra tot veerkragtigheid by arm enkelouer gesinne in Suid-Afrika. Met ander woorde, dit is daardie faktore wat die gesin in staat stel om, ten spyte van die remmende faktore geassosieer met enkelouerskap, 'n gesonde gesinsfunksionering te handhaaf. Die *Resilience*-model (McCubbin & Thompson, 1991) beskryf duidelik daardie primêre faktore wat bydra tot die beskerming van gesinne in tye van teenspoed of bedreiging, en wat die gesin se vermoë verhoog om van 'n krisis te herstel. Hierdie model is primêr as teoretiese basis in hierdie ondersoek aangewend.

Verskeie navorsers (Antonovsky & Sourani, 1988; Garvin et al., 1993; Hawley, 2000; McCubbin & McCubbin, 1988) het bevind dat gesinne met 'n sterk koherensie-sin, met meer gemak na 'n krisis aanpas, en na die krisistydperk dieselfde, of selfs 'n hoër vlak van herorganisasie bereik. Gevolglik is veranderlikes wat 'n beduidende positiewe korrelasie met die gesin se sin van koherensie getoon het, in hierdie ondersoek as veerkragtigheidsfaktore geïdentifiseer. Aangesien gesinskoherensie ook sterk positief gekorreleer het met gesinsfunksionering (vergelyk Figuur 5.4), is veranderlikes wat beduidend positief met gesinsfunksionering gekorreleer het, ook as veerkragtigheidsfaktore geïdentifiseer.

Die response op die semi-gestruktureerde onderhoud dui daarop dat emosionele en praktiese ondersteuning deur gesinslede binne die gesinseenheid (intra-gesinsondersteuning) gebied, die belangrikste hanteringsbron is (vergelyk Tabel 5.1). Vyf-en-sewentig persent van die gesinne het aangedui dat die ondersteuning wat hulle verkry het vanaf primêre gesinslede, bygedra het tot beter gesinsaanpassing-

en funksionering. Dit stem ooreen met studies deur Olson (1993), Sigelman en Shaffer (1995) en Walsh (1998) wat die belangrikheid van emosionele ondersteuning aan mekaar beklemtoon. Hierdie affiliasie tussen gesinslede kan 'n vertrouensatmosfeer skep ten tye van moeilikheid, wat veerkragtigheid verhoog. Soos Beavers en Hampson (1990) voorstel, is gesinne die beste in staat om teenspoed te oorkom wanneer die gesinslede 'n blywende lojaliteit en vertroue in mekaar het. Die ouers het ook gesinstrots aangedui as 'n faktor wat gesinsveerkragtigheid aanmoedig (vergelyk Tabel 5.1) en hulle in staat stel om suksesvol van 'n krisissituasie te herstel (Greeff, 2000).

Hierdie onderlinge gesinsondersteuning stem grootliks ooreen met die drie subskale van die *Family Hardiness Index* (vergelyk Tabel 5.2), naamlik toewyding deur gesinslede aan die gesin, hul sin van in beheer wees van hul gesinslewe, en die gesin se pogings om innoverend en aktief te wees en probleme as uitdagings te sien (Anderson, 1998; Drapeau et al., 1999; Linker et al., 1999). Gesinsgehardheid sluit ook in die mate waartoe daar op mekaar staat gemaak word en gesinslede se vermoë om saam te werk. Slegs die ouers het egter die gesin se interne sterktes, en gesinslede se vermoë om saam te werk, as faktore geïdentifiseer wat veerkragtigheid bevorder. Dit kan dalk toegeskryf word aan adolessente se geneigdheid om tydens tienerskap eerder hul vriende in vertroue neem as hul ouers (Baer, 1999; Barber & Eccles, 1992). Dit was interessant dat die ouers spesifiek die uitdaging- en kontrole komponente van gesinsgehardheid as veerkragtigheidsfaktore ervaar het (vergelyk Tabel 5.2). Dit impliseer dat die ouers gevoel het dat faktore, wat gesinsveerkragtigheid bevorder en hulle vermoë om aan te pas en te verander, gekoppel is aan die gesin se geneigdheid om die krisis as 'n uitdaging te beskou en gesamentlik hierdie uitdagings aan te durf. Hierdie bevinding impliseer verder dat

daar 'n algemene geloofsoortuiging by die ouers heers dat die gesin in beheer is van sy eie toekoms.

Ondersteuning vanaf familie (70.6%) en vriende (66.7%) blyk die tweede en derde mees belangrike hanteringshulpbronne vir die gesin te wees (vergelyk Tabel 5.1). Dit is in ooreenstemming met Garvin et al. (1993) en Bee (1996) wat bevind het dat voldoende emosionele en sosiale ondersteuning vanaf vriende, familie en nuwe verhoudinge die herstelproses versnel. Hierdie resultate was te wagte, aangesien die meeste van die gesinne deel uitgemaak het van uitgebreide gesinne, wat gereedlik beskikbaar was. Ook Reed en Sherkat (1992) en Walsh (1998) het gevind dat ondersteuning vanaf familie en vriende dit vir die gesin makliker maak om die verlies van 'n ouer te deurstaan. Die bufferingseffek van hierdie familie en vriende ondersteuning word ook bevestig deur die resultate verkry met die *Relative and Friend Support Index*. Sowel die ouers en kinders het aangedui dat hulle hul familie en vriende as ondersteuningsbronne benut wanneer hulle gekonfronteer word met moeilike omstandighede (vergelyk Tabel 5.2). Dit is ook die enigste veranderlike wat volgens die kinders 'n beduidende verband het met gesinskoherensie-sin. Hierdie tipe ondersteuning bied praktiese hulp, kameraadskap en 'n sekuriteitsin, wat die gesin tydens die herstelproses kan help (Reed & Sherkat, 1992). Emosionele ondersteuning deur familie en vriende is veral betekenisvol in die vorm van advies en leiding (Picard, Lee & Hunsley, 1997).

Sosiale ondersteuning vanaf vriende, bure, opvoeders, professionele instansies en mentors, is volgens Rutter (1987) 'n belangrike faktor wat gesinsveerkragtigheid ondersteun. Ten opsigte van sosiale ondersteuning, blyk die ouers meer waarde te heg aan die breër gemeenskap as ondersteuningsbron as die kinders (vergelyk Tabel 5.2). Hierdie bevinding van die ouers word egter nie ondersteun deur die resultate verkry met die sosiale ondersteuning subskaal van die F-COPES nie

(verkryging van sosiale ondersteuning), waar nie die ouers of kinders sosiale ondersteuning as 'n gesins-copingstyl identifiseer nie. Hierdie verskil in bevindinge kan moontlik toegeskryf word aan die insluiting in een meetinstrument van items wat dui op ondersteuning verkry vanaf vriende en familie saam met items wat dui op ondersteuning verkry vanaf die breër gemeenskap (*Social Support Index*). Dit kan dalk tot gevolg hê dat die *Social Support Index* tellings hoër voorkom as gevolg van die waardes (tellings) geheg aan ondersteuning vanaf familie en vriende, en gevolglik die laer tellings geheg aan gemeenskapsondersteuning verbloem. Indien die items in die *Social Support Index* wat verband hou met vriende en eksterne familie, uit die instrument gelaat sou word, sou dit dalk 'n ander weergawe van die gesin se persepsie van sosiale ondersteuning aandui. Hierdie resultate moet ook oorweeg word in vergelyking met die hoër waarde wat die gesinne heg aan ondersteuning verkry vanaf familie en vriende, wat dalk 'n aanduiding kan wees van die gesinne se voorkeure om net nabye familie en vriende as ondersteuningsbron te benut.

Slegs 13.7% van die gesinne het byvoorbeeld hul bure as ondersteuningsbron geïdentifiseer (vergelyk Tabel 5.1). Geen ander beduidende verband met eksterne ondersteuningsbronne, behalwe met betrekking tot godsdienstige ondersteuning vanaf kerklidmate, is enigsins gevind nie (vergelyk Tabele 5.1 en 5.2). Hierdie verskynsel kan moontlik toegeskryf word aan gesinstrots binne *Kleurling* families (vergelyk Tabel 5.1), wat gewoonlik gepaardgaan met gevoelens van “hulle hoef nie van ons sake te weet nie,” en “ons los ons eie probleme op.” Ten spyte van hierdie bevindinge, bevestig baie navorsers wel die belangrikheid van sosiale ondersteuning in die herstelproses tydens 'n gesinskrisis (Barnard, 1994; Barrera, 1986; Baumrind, 1973; Chak, 1996; Cohen & Wills, 1985).

Geen professionele instansie of persoon soos Hospice, sielkundige of berader is egter as 'n ondersteuningsbron deur die gesinne geïdentifiseer nie, alhoewel meeste

van hierdie dienste gratis deur die Department van Maatskaplike Dienste en sekere nie-winsgewende organisasies aangebied word. 'n Moontlike rede hiervoor kan wees die afgeleë area waar die deelnemers woon. Vanweë die ver afstande vanaf die middedorp is ondersteuningstelsels alhier nie so geredelik beskikbaar nie. Dit mag ook wees dat die enkelouer vrees dat indien sy van die Maatskaplike Dienste gebruik sou maak, sy as 'n onbevoegde ouer beskou kan word en haar kind of kinders van haar verwyder kan word. 'n Ander rede kan wees die hoë kostes wat met sekere professionele dienste gegaar gaan. Die arm enkelouers het skaars genoeg geld om in al hul primêre behoeftes te voorsien, wat nog te sê om die dienste van 'n professionele persoon of instansie te kan bekostig. Finansiële onafhanklikheid is deur slegs 17.6% van die deelnemers (n=9) as ondersteuningsbron tydens aanpassing aangedui. Die feit dat die gesinne nie hierdie professionele instansies vir ondersteuning genader het nie, word ook bevestig in die resultate (vergelyk Tabel 5.2), waar geen verwantskap tussen die mobilisering van die gesin (subskaal van die F-COPES) en die afhanklike veranderlikes gevind is nie. Dit is egter in teenstelling met die resultate verkry met die passiewe waarderingssubskaal van die F-COPES, waarvolgens 'n passiewe benadering tot 'n krisissituasie nie as 'n beduidende veerkragtigheidsfaktor manifesteer nie.

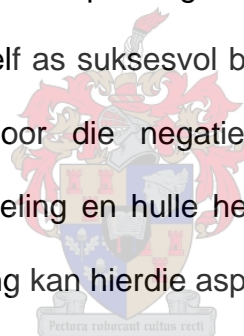
Hierdie bevinding kan egter ook verklaar word deur die gesin se persepsie van beheer oor hul situasie (Carver, 1998; Drapeau et al., 1999). Persepsie van beheer word beskou as die geloof wat gesinslede het dat hulle in staat is om hul eie interne emosionele sake en gedrag te bepaal. Gevolglik sou ondersteuning vanaf professionele instansies nie nodig wees nie. Die manier waarop 'n krisis gedefinieer word, het volgens Walsh (1998) 'n betekenisvolle invloed op die gesin se hantering van die krisis. Alhoewel slegs elf van die ouers (21.6%, vergelyk Tabel 5.1) 'n positiewe benadering tot probleme as 'n hanteringsbron geïdentifiseer het, is 'n

beduidende verband hiermee met gesinskoherensie-sin gevind (vergelyk Tabel 5.2). Gesinslede se positiewe evaluering van hul omstandighede kan selfverwyrt en emosies soos woede, hartseer en angs uitskakel, en persoonlike groei en die aanleer van goeie hanteringsvaardighede tot gevolg hê (Rotenburg et al., 1998). Die heg van 'n positiewe betekenis aan 'n gebeurtenis, verbeter dus die gesin se verstaan van die situasie (Barnard, 1994).

Vyf-en-sestig persent van die gesinne het geloof en religieuse ondersteuning as 'n belangrike hanteringsbron geïdentifiseer (vergelyk Tabel 5.1). Hul geloof- en godsdienstige oortuiging het betekenis en doel aan hul ervaring gegee, wat begrip en aanvaarding van hul omstandighede tot gevolg gebring het (Beavers & Hampson, 1990; Parrot, 1999). Ook kerklidmate en gebedsgroepe het vir 33.3% van die gesinne as ondersteuningsbron gedien (vergelyk Tabel 5.1). Kerkbywoning verlaag depressie op 'n beduidende manier deurdat dit die selfbeeld van individue verhoog (Reed & Sherkat, 1992). Die gesin se geneigdheid om geestelike en godsdienstige ondersteuning te bekom, is as 'n beduidende veerkragtigheidsfaktor deur sowel die ouers as kinders aangedui (vergelyk Tabel 5.2). Dit is interessant dat hierdie die enigste veranderlike is wat positief met die kinders se persepsie van gesinsfunksionering (FACI8) gekorreleer het.

Die ondersteuning- en aanpassingswaarde van oop en eerlike kommunikasie is in baie studies beklemtoon (Lutzke et al., 1996; Murry & Brody, 1999; Olson et al., 1989; Walsh, 1998). Kommunikasie as ondersteuningsbron is egter deur slegs 41.2% van die gesinne as bydraend tot gesinswelsyn aangedui. Dit is moontlik dat die deelnemers nie hierdie faktor as bydraend tot die herstelproses oorweeg het nie. Die rol en gehalte van kommunikasie is ook nie met hierdie studie deur middel van 'n vraelys gemeet nie, wat dus nie kommunikasie as veerkragtigheidsfaktor kon bevestig nie. Verdere aandag kan in toekomstige studies hieraan gegee word.

Gesinskoherensie-sin (FSOC) en gesinsaanpassing (FACI8) het nie tussen enkelouergesinne verskil waar die ouer geskei, die eggenoot afgesterf is, of waar die ouer nooit getroud is nie (vergelyk Figure 5.1 en 5.3). Met die uitsluiting van drie uitskieters, is daar wel 'n beduidende verskil tussen die drie tipes enkelouergesinne gevind wat betref hul persepsie van gesinsaanpassing (vergelyk Figuur 5.2). Die beduidende laer vlak van gesinsaanpassing (FACI8 tellings) van die gesinne waar die ouer nooit getroud was nie, kan moontlik toegeskryf word aan die negatiewe konnotasies wat gekoppel word aan buite-egtelike kinders. Die betekenis wat hierdie enkelouers aan hul situasie heg as gevolg van die stigma daaraan gekoppel, kan daartoe lei dat hulle moontlik self die gesin as funksioneel swakker beskou en nie noodwendig hul eie sterktes en aanpassingsvermoë besef nie (Barnard, 1994; Walsh, 1998). Gesinne wat hulself as suksesvol beskou, is volgens Morrison (1995) gelukkig. Hulle praat openlik oor die negatiewe ervarings en gevoelens en konsentreer op groei en ontwikkeling en hulle het ook 'n opgewondenheid oor die toekoms. In toekomstige navorsing kan hierdie aspek verder ondersoek word.

6.2 SAMEVATTING

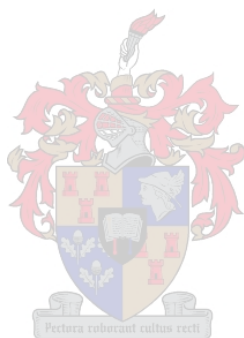
Die belangrikste veerkragtigheidsfaktore wat in hierdie ondersoek geïdentifiseer is, sluit in intragesinsondersteuning (emosionele en praktiese ondersteuning), ondersteuning vanaf familie en vriende, gesinsgehardheid (die interne sterktes en bestendigheid van die gesin) en geloof. Al hierdie faktore dra by tot die betekenis wat gesinne heg aan die krisis wat hulle ervaar en is noodsaaklik tot die herstelproses.

Beperkings van die studie sluit in die klein steekproef wat vir die studie gebruik is. 'n Groter, meer verteenwoordigende ondersoekgroep van die arm enkelouergemeenskap kan dalk ander veerkragtigheidsfaktore identifiseer wat nie

tydens hierdie navorsing na vore gekom het nie. Toekomstige studies kan ook ondersoek instel in watter opsig veerkragtigheid tussen die verskillende tipe enkelouergesinne verskil.

Ondersoeke soos hierdie verskaf waardevolle inligting vir intervensies en voorkomingsbenaderings om gesinne te versterk. Wanneer sleutelprosesse verstaan word wat 'n gesin in staat stel om 'n krisis te hanteer, kan ongebruikte hulpbronne gemobiliseer word.

VERWYSINGS

- Allen, W.R. (1981). Moms, dads, and boys: race and sex differences in the socialization of male children. In L.E. Gary (Red.), *Black men* (pp. 99-114). Beverley Hills, CA: Sage.
- Allie, M. (1987). The single-parent family – broken but not bust. *Prisma*, 2(6), 12-13.
- Amato, P.R., & Wang, H. (2000). Predictors of divorce adjustment: stressors, resources, and definitions. *Journal and Marriage and the Family*, 62, 655-668.
- Anderson, K.H. (1994). Family sense of coherence: as collective and consensus in relation to family quality of life after illness diagnosis. In H.I. McCubbin, E.A. Thompson, A.I. Thompson, & J.E. Fromer (Reds.), *Sense of Coherence and Resiliency: Stress, Coping and Health* (pp. 169-187). Madison, WI: University of Winconsin.
- Anderson, K.H. (1998). The relationship between family sense of coherence and family quality of life after illness diagnosis. In H.I. McCubbin, Thompson, T.E., Thompson, A.I., et al. (Reds.), *Stress, coping, and health in families: Sense of coherence and resiliency* (pp. 169-187). New York: Sage Publications.
- Angell, G.B., Dennis, B.G., & Dumain, L.E. (1998). Spirituality, resilience, and narrative: coping with parental death. *Families-in-society*, 79(6), 615-630.
- Anthony, E.J., & Chiland, C. (1978). *The child in his family*. New York: John Wiley & Sons.
- Antonovsky, A. (1979). *Health, stress and coping*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A. (1987). The salutogenic perspective: toward a new view of health and illness. *Advances*, 4(1), 47-55.
- Antonovsky, A. (1992). Can attitude contribute to health? *Journal of Mind-Body Health*, 8(4), 33-40.

- Antonovsky, A., & Sourani, T. (1988). Family sense of coherence and family adaptation. *Journal of Marriage and the Family*, 50, 79-92.
- Baer, J. (1999). The effects of family structure and socio-economic status on family processes in early adolescence. *Journal of Adolescence*, 22, 341-354.
- Barber, B.L., & Eccles, J. (1992). Long-term influence of divorce and single parenting on adolescent family- and work-related values, behaviours, and aspirations. *Psychological Bulletin*, 111(1), 108-126.
- Barnard, C.P. (1994). Resiliency: a shift in our perception? *The American Journal of Family Therapy* 22(2), 135-144.
- Barnes, G.G. (1999). Divorce transition: identifying risk and promoting resilience for children and their parental relationships. *Journal of Marital and Family Therapy*, 25, 425-441.
- Barrera, M. (1986). Distinction between social support concepts, measures, and models. *American Journal of Community Psychology*, 14, 413-445.
- Baumrind, D. (1973). The development of instrumental competence through socialization. In A.D. Pick (Red.), *Minnesota symposia on child psychology*, Volume 7. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Beavers, W.R., & Hampson, R.B. (1990). *Successful families: Assessment and intervention*. New York: Norton.
- Bee, H. (1996). *The journey of adulthood*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Belle, D. (1990). Poverty and women's mental health. *American Psychologist*, 45, 385-389.
- Bergin, A.E., Stichfield, R.D., Gaskin, T.A., Masters, K.S., & Sullivan, C.E. (1988). Religious life-styles and mental health: an exploratory study. *Journal of Counseling Psychology*, 35(1), 91-98.

- Bloch, S., Hafner, J., Harari, E., & Szmukler, G.I. (1994). *The family in Clinical Psychiatry*. Oxford: Oxford University Press.
- Boss, P. (1992). Primacy of perception in family stress theory and measurement. In P. Boss (Red.), *Family Stress. Classic and Contemporary Readings* (158-165). California: Sage Publications.
- Braver, S.L., Lengua, L.J., & Wolchik, S.A. (1995). Understanding children's divorce adjustment from an ecological perspective. *Journal of Divorce and Remarriage*, 22(3/4), 25-50.
- Brubaker, T.H. (1990). *Family relationships in later life*. London: Sage Publications.
- Carver, C.S. (1998). Resilience and thriving: issues, models, and linkages. *Journal of Social Issues*, 54(2), 245-266.
- Chak, A. (1996). Conceptualizing social support: a micro or macro perspective? *Psychologia*, 39, 74-83.
- Cohen, S., & Wills, T.A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98, 310-357.
- Cole, K.A., Clark, J.A., & Gable, S. (2001). *Promoting family strengths*. Columbia, MO: University of Missouri-Columbia Extension.
- Coleman, J.J. (1998). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, supplement s95-s120.
- Conger, R., & Elder, G. (1994). *Families in troubled times*. New York: Hawthorne.
- DeHaan, L.G., & MacDermid, S. (1998). The relationship of individual and family factors to the psychological well-being of junior high-school students living in urban poverty. *Adolescence*, 33(129), 73-89.
- Drapeau, S., Samson, C., & Saint-Jacques, M. (1999). The coping process among children of separated parents. *Journal of Divorce and Remarriage*, 31(1/2), 15-35.

- Dumont, M., & Provost, M.A. (1998). Resilience in adolescents: protective role of social support, coping strategies, self-esteem, and social activities on experience of stress and depression. *Journal of Youth and Adolescence*, 28(3), 343-363.
- Dunn, J., Deater-Deckard, K., Pickering, K., & O'Connor, T.G. (1998). Children's adjustment and prosocial behavior in step-, single-parent, and non-stepfamily settings: findings from a community study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39(8), 1083-1998.
- Duran-Ayndintug, C. (1998). Emotional support during separation: its sources and determinants. *Journal of Divorce and Remarriage*, 29(3/4), 121-141.
- Engle, P.L., Castle, S., & Menon, P. (1996). Child development: vulnerability and resilience. *Child Development*, 43(5), 621-635.
- Frantz, T.T., Trolley, B.C., & Johll, M.P. (1996). Religious aspects of bereavement. *Pastoral Psychology*, 44, 151-163.
- Gardner, F. E. M. (1989). Inconsistent parenting: is there evidence for a link with children's conduct problems? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 17, 223-233.
- Garvin, V., Kalter, N., & Hansell, J. (1993). Divorced women: factors contributing to resiliency and vulnerability. *Journal of Divorce and Remarriage*, 21(1/2), 21-38.
- Gentry, D.B. (1997). Including children in divorce mediation and education: potential benefits and cautions. *Families in Society, Mei/Junie*, 307-315.
- Golby, B.J., & Bretherton, I. (1999). *Resilience in postdivorce mother-child relationships. The dynamics of resilient families*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Greeff, A.P. (2000). Characteristics of families that function well. *Journal of Family Issues*, 21(8), 948-962.

- Hampson, R.B., Prince, C.C., & Beavers, W.R. (1999). Marital therapy: qualities of couples who fare better or worse in treatment. *Journal of Marital and Family Therapy*, 25(4), 411-424.
- Hawley, D.R. (2000). Clinical implications of family resilience. *The American Journal of Family Therapy*, 28(2), 101-116.
- Hawley, D.R., & DeHaan, L. (1996). Toward a definition of family resilience: integrating life-span and family perspectives. *Family Process*, 35, 283-298.
- Heath, D.T., & Orthner, D.K. (1999). Stress and adaptation among male and female single parents. *Journal of Family Issues*, 20(4), 557-585.
- Henderson, M., & Argyle, M. (1985). Source and nature of social support given to women at divorce/separation. *British Journal of Social Work*, 15, 57-65.
- Hill, R. (1949). *Families under stress*. New York: Harper & Row.
- Horwitz, M.H. (1998). Social work trauma: building resilience in child protection social workers. *Smith College Studies in Social Work*, 68(3), 363-377.
- Howell, S.H., Portes, P.R., & Brown, J.H. (1997). Gender and age differences in child adjustment to parental separation. *Journal of Divorce and Remarriage*, 27(3/4), 141-158.
- Kaplan, H.B. (1999). Toward an understanding of resilience. In M.D. Glantz & J.L. Johnson (Eds.), *Resilience in development: positive life adaptations* (pp. 17-84). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Katz, R. (1998). Divorced mothers evaluate their lifestyle: personal attitudes and social perceptions. *Journal of Divorce and Remarriage*, 28(3/4), 121-136.
- Kincaid, S.B., & Caldwell, R.A. (1995). Marital separation: causes, coping and consequences. *Journal of Divorce and Remarriage*, 22(3/4), 109-128.

- Kot, L.A., & Schoemaker, H.M. (1999). Children of divorce: An investigation of the developmental effects from infancy through adulthood. *Journal of Divorce and Remarriage*, *31*(1/2), 161-178.
- Lamborn, S.D., Dornbusch, S.M., & Steinberg, L. (1996). Ethnicity and community context as moderators of the relations between family decision making and adolescent adjustment. *Child development*, *67*, 283-301.
- Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Leslie, L.A., & Grady, K. (1985). Changes in mother's social networks and social support following divorce. *Journal of Marriage and the Family*, *47*(3), 663-673.
- Linker, J.S., Stolberg, A.L., & Green, R.G. (1999). Family communication as a mediator of child adjustment to divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, *30*(1/2), 83-97.
- Luthar, S., & Zigler, E. (1991). Vulnerability and competence: a review of research on resilience in childhood. *American Journal of Orthopsychiatry*, *61*(1), 6-22.
- Lutzke, J.R., Wolchik, S.A., & Braver, S.L. (1996). Does the quality of mother-child relationships moderate the effect of postdivorce interparental conflict on children's adjustment problems? *Journal of Divorce & Remarriage*, *25*, 15-37.
- Magistad, B.M., & Rettig, K.D. (1999). Supporting children after divorce: an interpretation of power and control dynamics in obligor/obligee interactions. *Journal of Divorce and Remarriage*, *30*(3/4), 85-101.
- Mazor, A., Batiste-Harel, P., & Gampel, Y. (1998). Divorcing spouses' coping patterns, attachment bonding and forgiveness processes in the post-divorce experience. *Journal of Divorce and Remarriage*, *29*(3/4), 65-81.
- Mazur, E., & Wolchik, A. (1999). Cognitive moderators of children's adjustment to stressful divorce events. *Child Development*, *70*(1), 231-245.

- McCubbin, H.I., & McCubbin, M.A. (1988). Typologies of resilient families: emerging roles of social class and ethnicity. *Family Relations*, 37, 247-254.
- McCubbin, H.I., Larsen, A., & Olson, D.H. (1982). F-COPES. In D.H. Olson, H.I. McCubbin, H. Barnes, A. Larsen, M. Muxen, & M. Wilson (Eds.). *Family Inventories* (pp. 143-157). St Paul: University of Minnesota.
- McCubbin, H.I., McCubbin, M.A., & Thompson, A.I. (1993). Resiliency in families. The role of family schema and appraisal in family adaptation to crises. In T.H. Brubaker (Ed.), *Family Relations. Challenges for the future* (pp. 153-177). Newbury Park: Sage.
- McCubbin, H.I., Thompson, A.I., & McCubbin, M.A. (1996). *Family assessment: resiliency, coping and adaptation – inventories for research and practice*. Wisconsin: University of Wisconsin Publishers.
- McCubbin, H.I., McCubbin, M.A., & Thompson, A.I. (1996). Resiliency in ethnic families: a conceptual model for predicting family adjustment and adaptation. In H.I. McCubbin, M.A. McCubbin, A.I. Thompson, & J.E. Fromer (Eds.), *Resiliency in ethnic minority families: Native and immigrant American families* (pp. 3-48). Madison WI: University of Wisconsin Press.
- McCubbin, H.I., & Thompson, A.I. (1987). *Family Assessment Inventories for Research and Practise*. Madison: University of Winconsin.
- McCubbin, H.I., & Thompson, A.I. (1991). *Family Assessment Inventories for Research and Practise*. Madison: University of Winconsin.
- McCubbin, H.I., Thompson, E.A., Thompson, A.I., & Futrell, J.A. (1999). *The dynamics of resilient families*. Londen: SAGE Publishers.
- McKenry, P.C., & Price, S.J. (Eds.) (1994). *Families and change. Coping with stressful events*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Mederer, H.J. (1998). Surviving the demise of a way of life: stress and resilience in North-eastern commercial fishing families. In H.I. McCubbin, E.A. Thompson, A.I. Thompson, & J. Furtell (Eds.), *The dynamics of resilient families* (pp. 204-230). London: Sage Publications.
- Miller, N.B., Smerglass, V.L., Gaudet, D.S., & Kitson, G.C. (1998). Stressful life events, social support and the distress of widowed and divorced women. *Journal of Family Issues*, 19(2), 181-203.
- Morrison, N.C. (1995). Successful single-parent families. *Journal of Divorce and Remarriage*, 22(3/4), 205-219.
- Murry, V.M., & Brody, G.H. (1999). Self-regulation and self-worth of black children reared in economically stressed, rural, single mother-headed families. *Journal of Family Issues*, 20(4), 458-484.
- Neuman, W.L. 2001. *Social research methods. Qualitative and quantitative approaches*. Boston: Allyn and Bacon.
- Olson, D.H. (1993). Circumplex model of marital and family systems. In F. Walsh (Ed.), *Normal family processes* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- Olson, D.H., McCubbin, H.I, Barnes, H.L., Larsen, A.S., Muxen, M.J., & Wilson M.A. (1989). *Families. What makes them work*. California: Sage Publications.
- Olson, D.H., Russel, C.S., & Sprenkle, D.H. (1988). *Circumplex model: systemic assessment and treatment of families*. New York: The Haworth Press.
- Olson, D.H., Sprenkle, D.H., & Russel, C.S. (1979). Circumplex model of marital and family systems. Cohesion and adaptability dimensions, family types, and clinical applications. *Family Process*, 18, 3-28.
- Park, C.L., & Cohen, L.H. (1992). Religious beliefs and practices and the coping process. In: B. Carpenter (Ed.), *Personal coping: theory, research, and application*. New York: Praeger.

- Parrot, L. (1999). Grieving the death of a spouse. *Journal of Psychology and Christianity, 18*(4), 330-337.
- Patterson, G.R. (1982). *Coercive family process*. Eugene, OR: Castalia.
- Pearlin, L.J., & Schooler, C. (1978). The structure of coping. *Journal of Health and Social Behavior, 19*, 2-21.
- Picard, M., Lee, C.M., & Hunsley, J. (1997). Social supports received and desired: the experiences of recently divorced parents with their parents and parents-in-law. *Journal of Divorce and Remarriage, 27*(1/2), 57-69.
- Plunkett, S.W., Sanchez, M.G., Henry, C.S., & Robinson, L.C. (1997). The Double ABCX Model and children's post-divorce adaptation. *Journal of Divorce and Remarriage, 27*(3/4), 17-36.
- Raveis, V.H., Siegel, K., & Karus, D. (1999). Children's psychological distress following the death of a parent. *Journal of Youth and Adolescence, 28*(2), 165-180.
- Reed, M.D., & Sherkat, D.E. (1992). The effects of religion and social support on self-esteem and depression on the suddenly bereaved. *Social Indicators Research, 26*, 259-257.
- Reis, S.D., & Heppner, P.P. (1993). Examination of coping resources and family adaptation in mothers and daughters of incestuous versus nonclinical families. *Journal of Counselling Psychology, 40*(1), 100-108.
- Rotenburg, K.J., Kim, L.S., & Herman-Stahl, M. (1998). The role of primary and secondary appraisals in the negative emotions and psychological maladjustment of children of divorce. *Journal of Divorce and Remarriage, 29*(1/2), 43-63.
- Rothbaum, F., & Weisz, J. (1994). Parental caregiving and child externalizing behaviour in non-clinical samples: a meta-analysis. *Psychological Bulletin, 116*, 55-74.

- Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity. Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *British Journal of Psychiatry*, 147, 598-611.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 316-331.
- Rutter, M. (1999). Resilience concepts and findings: implications for family therapy. *The Association for Family Therapy*, 29, 119-144.
- Sagy, S., & Antonovsky, A. (1998). The development of the sense of coherence: a retrospective study of early life experiences in the family. *International Journal of Ageing and Human Development*, 51(2), 155-166.
- Sandler, I.N., Tein, J., & West, S.G. (1994). Coping, stress, and the psychological symptoms of children of divorce: a cross-sectional and longitudinal study. *Child Development*, 65, 1744-1763.
- Shaw, D.S., Winslow, E.B., & Flanagan, C. (1999). A prospective study of the effects of marital status and family relations on young children's adjustment among African-American and European American families. *Child Development*, 70(3), 742-755.
- Sigelman, C. & Shaffer, D. (1995). *Life-span and human development* (2nd ed.). California: Brookes/Cole Publishing Company.
- Silliman, B. (1994). Resiliency research review: conceptual & research foundations. *National Network for Family Resiliency*. Onttrek Augustus 27, 2001 vanaf die "World Wide Web:" <http://www.cyfernet.org/research/resilreview.html>
- Smerglia, V.L., Miller, N.B., & Kort-Butler, L. (1999). The impact of social support on women's adjustment to divorce: a literature review and analysis. *Journal of Divorce and Remarriage*, 32(1/2), 63-86.
- Smith, G. (1999). Resilience concept and findings: implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21, 154-158.

- Smith, C., & Carlson, B.E. (1997). Stress, coping, and resilience in children and youth. *Social Service Review*, 6, 230-250.
- Strümpfer, D.J.W. (1990). Salutogenes: a new paradigm. *South African Journal of Psychology*, 20(4), 265-274.
- Strümpfer, D.J.W. (1995). The origins of health and strength: from “salutogenesis” to “fortigenesis.” *South African Journal of Psychology*, 25(2), 81-89.
- Todd, J.L., & Worell, J. (2000). Resilience in low-income, employed, African American women. *Psychology of Women Quarterly*, 24, 119-128.
- Valentine, L., & Feinauer, L.L. (1993). Resilience factors associated with female survivors of childhood sexual abuse. *American Journal of Family Therapy*, 21(3), 216-224.
- Wallerstein, J., & Kelly, J. (1980). *Surviving the breakup: how children and parents cope with divorce*. New York: Basic Books.
- Walsh, F. (1996). The concept of family resilience: crisis and challenge. *Family Process*, 35(3), 261-281.
- Walsh, F. (1998). *Beliefs, spirituality, and transcendence: keys to family resilience*. New York: Guilford Press.
- Whiteside, M.F. (1998). The parental alliance following divorce: an overview. *Journal of Marital and Family Therapy*, 24(1), 3-24.
- Wissing, M.P., & Van Eeden, C. (1997). Psychological well-being: a fortigenic conceptualisation and empirical clarification. *3rd Annual Congress of the Psychological society of South Africa, Durban, South Africa, 10-12th September, 1997*.
- Wright, L., Watson, W.L., & Bell, J.M. (1996). *Beliefs: the heart of healing in families and illness*. New York: Basic Books.

Ziehl, S.C. (1994). Single parent families. *Agenda: a journal about women and gender*, 22, 42-47.

